

บทที่ 7

การพัฒนาทางเลือก

แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ผ่านมาในแต่ละยุคสมัยนั้นจะเห็นได้ว่า ถึงแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ทำให้ทันสมัยก้าวไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม แต่นั่นก็หมายความว่าความถึงการเดินตามตัวแบบแนวความคิดของตะวันตก ซึ่งจะมีลักษณะที่มุ่งเน้นไปในการพัฒนาเศรษฐกิจที่มีรากฐานความเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในโครงสร้างและหน้าที่ของสังคมมนุษย์นั้น เป็นผลเกือบทั้งหมดหรือเป็นผลโดยตรงจากปัจจัยด้านวัตถุและแบบแผนทางเศรษฐกิจและการจัดการทางด้านเทคโนโลยี สิ่งอื่น ๆ นอกจากนี้ถือว่าถ้าไม่ใช่สิ่งที่เกิดจากปัจจัยทางเศรษฐกิจก็ต้องเป็นสิ่งที่มาพร้อมกับปัจจัยทางเศรษฐกิจหรือเป็นสิ่งที่สนับสนุนปัจจัยทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามการพัฒนาประเทศที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจด้านวัตถุเป็นหลักมิให้ความสำคัญแก่การพัฒนาในด้านอื่น ๆ เช่น ความเท่าเทียมกันหรือความยุติธรรมทางสังคม ในบทนี้เป็นการอธิบายเนื้อหาเกี่ยวกับ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทางเลือก กระบวนทัศน์ในการพัฒนาทางเลือก แนวนโยบายและองค์ประกอบของการพัฒนาทางเลือก แนวคิดการพึ่งพาตนเองของมหาดมมะ คานธี แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ แนวคิดการพัฒนาแนวนิเวศ

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทางเลือก

ผลของการพัฒนาที่ผ่านมาในอดีตก่อให้เกิดวิกฤติการณ์ของการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ที่ยิ่งเร่งรัดการพัฒนาก็ยิ่งมีสภาพที่เลวร้ายลง ความมั่นคงและอำนาจในการตัดสินใจต่าง ๆ ของสังคมไปรวมอยู่ในมือของคนกลุ่มน้อยมากยิ่งขึ้น ส่งผลกระทบต่อเกิดความขาดแคลนผลผลิตด้านอาหาร ความเสื่อมโทรมในระบบนิเวศ ภาวะล้มละลายทางระบบการเงินของประเทศ จึงได้มีการเสนอแนวคิดการพัฒนาทางเลือกด้วยฐานคิดที่ว่า การพัฒนานั้นคือการปฏิบัติการทางสังคมที่มุ่งเน้นในด้านสนองความต้องการพื้นฐานของประชาชนอย่างจริงจัง โดยมีเป้าหมายเพื่อแก้ไขความทุกข์ยากของมนุษย์ ด้วยการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองสังคม เป็นการพัฒนาเพื่อใ้มนุษย์ดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี ความเป็นประชาธิปไตย มีความเสมอภาค เสรีภาพรวมทั้งมีความยุติธรรมของสังคม (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 209)

ถึงแม้ว่าจะมีผู้ให้ความเห็นว่าการพัฒนาทางเลือกมีจุดอ่อน คือมีลักษณะเป็นแบบจำลองขนาดเล็กแบบจุลภาค ที่เป็นการเน้นการปฏิบัติในระดับท้องถิ่น ไม่กว้างขวางแบบมหภาค (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2543 : 8) แต่ถ้ามองในมุมที่ไม่จำกัดด้วยกรอบโลกทัศน์อันใดอันหนึ่งเป็นเกณฑ์เราก็

สามารถค้นพบความสุขสำหรับชีวิต ใช้ชีวิตอย่างมีความสุขที่สอดคล้องกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป สามารถใช้ชีวิตของตนเองและจะเป็นชุมชนที่ยั่งยืนมีความสุขก็เป็นได้

ไอน์สไตน์ (Albert Einstein) กล่าวไว้ว่า ..หากมนุษย์อยู่รอดได้ต้องเปลี่ยนวิธีคิดใหม่ โดยการไปให้พ้นจากภาวะเก๋อันวิฤติ ด้วยเหตุนี้มนุษย์ต้องการจินตนาการใหม่ เพื่อให้มนุษย์มีจิตสำนึกใหม่ รวมทั้งเปลี่ยนพฤติกรรมให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม ดังนั้นมนุษย์ต้องปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ และแนวคิดใหม่จึงจะอยู่รอดได้... (ประเวศ วะสี, 2545 :7)

กระบวนทัศน์ในการพัฒนาทางเลือก

ก่อนทำความเข้าใจถึงกระบวนทัศน์การพัฒนาเพื่อนำไปสู่การพัฒนาทางเลือก เราควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนทัศน์เสียก่อน ซึ่งคำว่ากระบวนทัศน์นั้นว่าเป็นเรื่องค่อนข้างใหม่สำหรับสังคมไทย ทั้งที่มีการแพร่หลายในโลกตะวันตกมาตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 1970 และถือว่ามีมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ อย่างไรก็ตามการจะเข้าใจจุดเปลี่ยนการพัฒนาต้องมีความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนทัศน์เสียก่อน

1. ความหมายของคำว่ากระบวนทัศน์

กระบวนทัศน์มาจากภาษาอังกฤษว่า Paradigm มีรากศัพท์มาจากภาษากรีก คือคำว่า Para (Beside) และ Deigmo (Example) แปลว่า รูปแบบที่ควรนำมาเป็นตัวอย่าง ในความหมายดั้งเดิมหมายถึงแบบจำลอง (Model) แบบแผน (Pattern) หรือตัวอย่าง (Example) และเป็นที่ยอมรับโดยนัยยะว่า เป็นตัวอย่างสำหรับการทำซ้ำ (ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2548 : 24)

คุนส์ (Kuhn) (อ้างถึงในปาริชาติ วลัยเสถียร, 2548 : 27) ผู้ที่เริ่มต้นแนวคิดกระบวนทัศน์และให้คำนิยามกระบวนทัศน์ในเชิงวิทยาศาสตร์ไว้ว่า กระบวนทัศน์ คือชุดของความคิดที่โยงใยทฤษฎีความรู้ สมมติฐานและความสำเร็จต่าง ๆ ของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นที่ยอมรับอย่างเป็นสากล กระทั่งเป็นตัวแบบ (แนวคิด ค่านิยม ความเชื่อ) ในการมองปัญหาและวิธีการแก้ปัญหาของชุมชน ซึ่งตามแนวคิดของคุนส์ หมายถึงชุมชนทางวิทยาศาสตร์ โดยคุนส์ได้พยายามฉายภาพให้เห็นว่า กระบวนทัศน์เป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างสูงต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ เพราะกระบวนทัศน์เป็นวิถีแห่งการเปลี่ยนแปลงความคิด ความเชื่อของวิธีการทั้งทางวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม คำว่ากระบวนทัศน์ใหม่และการเปลี่ยนย้ายกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) ของเขาก็ได้รับความสนใจและมีอิทธิพลอย่างสูงต่อการเปลี่ยนแปลงความคิด ความเชื่อ วิถีวิทยาของศาสตร์ต่าง ๆ ทั้งวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ จากนั้นก็มีการขยายตัวอย่างกว้างขวางในแวดวงการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนทัศน์ของศาสตร์ต่าง ๆ (ลินธุ์ สโรบล, 2548 : 2) ทำให้กระบวนทัศน์ถูกใช้และมีนิยามความหมายไปอย่างหลากหลายจนห่างไกลออกไปจากความคิดของคุนส์มากยิ่งขึ้น ภายหลังการเสียชีวิตของคุนส์ในปี ค.ศ.1996 ฟรีดริชฟ คาปรั้า (Frijof Capra) เห็นว่าแนวคิดเกี่ยวกับกระบวน

ทัศน์ใหม่และการเปลี่ยนย้ายกระบวนทัศน์มีความจำเป็นที่จะต้องให้คำนิยามใหม่ที่ขยายขอบเขตจากบริบททางวิทยาศาสตร์มาสู่พื้นที่ทางสังคมอันกว้างใหญ่ โดยคาปรั้าให้นิยามกระบวนทัศน์ว่า คือชุดแนวคิด (Concept) ค่านิยม (Values) ความเข้าใจรับรู้ (Perception) และการปฏิบัติที่มีร่วมกันของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง ชุมชนหนึ่ง ที่ก่อตัวเป็นแบบแผนของทัศนคติเฉพาะแบบหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับความเป็นจริง (Reality) ซึ่งวิถีของการจัดการภายในชุมชนนั้นจะตั้งอยู่บนพื้นฐานของทัศนคติดังกล่าว (ออร์ศรี งามวิทยาพงศ์, 2556)

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการผู้ทรงความรู้อีกหลายท่านที่ได้อธิบายความหมายของคำว่า กระบวนทัศน์เอาไว้ ดังนี้ (สุรสิทธิ์ วิทยารัฐ, 2549 : 116)

เมเยอร์ (Mayer) อธิบายว่ากระบวนทัศน์ หมายถึง กรอบโครงความคิดหรือตัวแบบความคิดที่ได้ถูกจัดขึ้นมาอย่างเป็นรูปแบบในช่วงเวลาต่าง ๆ เพื่อใช้ในการกำหนดชุดสำหรับการรวบรวมและจัดระเบียบข้อมูล นอกจากนี้ในบางแห่งก็มีการใช้คำว่า กระบวนทัศน์ในความหมายเดียวกันกับคำว่า ตัวแบบหรือแบบในอุดมคติของแมกซ์ เวเบอร์

แลนนัว (lanau) อธิบายว่า กระบวนทัศน์ หมายถึง ความสำเร็จแบบวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่าจะเป็นสิ่งกำหนดตัวแบบปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นให้แก่กลุ่มผู้เกี่ยวข้องสำหรับในช่วงระยะเวลาหนึ่งและการยอมรับกระบวนทัศน์อันใดอันหนึ่งจะก่อให้เกิดความเห็นพ้องต้องกันสำหรับความเป็นสาขาวิชาร่วมกันของการศึกษาค้นคว้า

โฮลท์ และ ริชาร์ดสัน (Holt and Richardson) ได้อธิบายว่า ในความหมายที่ธรรมดาและง่ายที่สุดของกระบวนทัศน์ หมายถึง แบบแผนหรือกรอบเค้าโครงซึ่งเป็นการกำหนดรูปแบบและแนวทางสำหรับขอบเขตของการศึกษาค้นคว้าแบบวิทยาศาสตร์และกล่าวว่ากระบวนทัศน์ประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ 5 ประการด้วยกัน ดังนี้

1. แนวความคิด หมายถึง แนวความคิดต่าง ๆ ที่ถูกนำมาใช้ในข้อเสนอต่าง ๆ ตามทฤษฎี และเพื่อกำหนดจุดสนใจสำหรับการค้นคว้าทดลอง
2. ทฤษฎี
3. กฎของการแปลความหมาย เพื่อที่จะให้เข้าใจถึงการประยุกต์ทฤษฎีในการสังเกต ทดลอง
4. ปัญหา
5. การชี้แนะสิ่งที่มีอยู่จริงหรือน่าจะมีอยู่ หมายถึง เป็นการชี้แนะว่าถ้ากระบวนทัศน์หนึ่งได้มีการกล่าวไว้อย่างชัดเจนแล้ว องค์ประกอบทางแนวความคิดและทฤษฎีควรจะเป็นอย่างไร

กล่าวสรุปได้ว่า กระบวนทัศน์เป็นเสมือนการกำหนดแก่นของปัญหาและแนวทางการแก้ไขในลักษณะของภาพรวม ซึ่งเป็นที่ยอมรับสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องในช่วงระยะเวลาหนึ่งและใช้เป็นพื้นฐานร่วมกันในการศึกษาค้นคว้าหาคำตอบหรืออธิบายข้อรายละเอียดต่อไป

เมื่อนำแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนทัศน์มาทำความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาในความหมายที่ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่า ฉะนั้นการพัฒนาประเทศก็คือการเปลี่ยนจากรูปแบบที่ด้อยไปสู่รูปแบบที่ดีกว่าส่วนข้อที่ว่า อะไรคือด้อย อะไรคือดี ก็ขึ้นอยู่กับกรอบแนวคิดหรือกระบวนทัศน์ที่ใช้ (อมรา พงศาพิชญ์, 2545 : 24)

2. กระบวนทัศน์การพัฒนา

พัฒนาการหรือความเป็นมาของแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนทัศน์การพัฒนา นับตั้งแต่ทศวรรษ 1960 มาจนถึงปัจจุบัน กาญจนา แก้วเทพ (2543 : 16-32) กล่าวว่า สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ชุดใหญ่ ๆ ตามลักษณะของกระบวนทัศน์ ดังนี้

2.1 กระบวนทัศน์พัฒนากระแสหลัก (Dominant Paradigm) หรือกระบวนทัศน์การสร้างความทันสมัย (Modernization Paradigm) ในช่วงทศวรรษที่ 1960-1970 ที่เน้นเรื่องการพัฒนาประเทศโลกที่สามให้มีความทันสมัยแบบตะวันตก

2.2 กระบวนทัศน์พัฒนาแบบพึ่งพา (Dependency Paradigm) เป็นกระบวนทัศน์ที่ได้แย้งกระบวนทัศน์ในยุคแรก โดยมีแนวคิดหลักว่าการพัฒนาความทันสมัยนั้นเป็นกระบวนการนำเอาโลกที่สามไปพึ่งพาต่อประเทศตะวันตกที่พัฒนาแล้ว

2.3 การพัฒนาทางเลือก/การพัฒนาอีกแบบหนึ่ง (Another Development) หรือที่เรียกว่ากระบวนทัศน์เฉพาะของตนเอง (Multiplicity Paradigm) นับตั้งแต่ทศวรรษ 1980 มาจนถึงปัจจุบัน ได้เกิดกระบวนทัศน์ทางเลือกในการพัฒนาที่อาจเรียกได้หลายชื่อข้างต้น แต่ทว่าจุดร่วมของกระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือก มิใช่เพียงการปฏิเสธกระบวนทัศน์กระแสหลัก เช่นที่กระบวนทัศน์พัฒนาแบบพึ่งพาโต้แย้งเท่านั้น แต่นักคิดด้านการพัฒนาหลายท่านมีความเห็นร่วมกันในประเด็นที่ว่า ตัวแบบการพัฒนาแบบเดิมที่ได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดตะวันตกขาดความยั่งยืนและไม่พึงประสงค์สำหรับโลกที่สาม ประเทศเหล่านั้นไม่มีทางที่จะสามารถหลุดพ้นจากการถูกกำหนดให้อยู่ในภาวะของความด้อยพัฒนาไปได้ ดังนั้นนักคิดกลุ่มนี้จึงปฏิเสธแนวคิดกระบวนทัศน์และแม้กระทั่งการใช้คำว่าพัฒนา โดยมุ่งสร้างสรรค์ค่า วาทกรรมและกระบวนทัศน์ใหม่ ๆ ที่พ้นไปจากคำว่า การพัฒนารวมทั้งได้เสนอให้ประเทศโลกที่สามมุ่งแสวงหาแนวคิด แนวทางการสร้างสรรค์วิถีชีวิตที่ดีงามที่เป็นของตัวเอง (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2543 : 71) นอกจากนี้ยังได้นำเสนอทัศนะใหม่ที่ท้าทายว่า การพัฒนาไม่จำเป็นต้องมีเพียงกระบวนทัศน์เดียวที่ใช้กันอย่างเป็นสากลทั่วโลก หากแต่ในแต่ละที่แต่ละแห่งอาจจะมีกระบวนทัศน์ของตนเองก็ได้

เนื่องจากแนวคิดเรื่องพัฒนามิได้เป็นเพียงแนวคิดอย่างหนึ่งเท่านั้นแต่ยังเป็นแนวคิดที่มีวิธีการนำไปสู่การปฏิบัติอีกด้วยและในการปฏิบัตินั้นต้องการเงื่อนไขและกลไกทางสังคมหลายชนิดเข้าไปเกี่ยวข้อง ดังนั้นจึงต้องทำความเข้าใจถึงประบวนทัศน์การพัฒนาตลอดจนแนวคิดและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่าง ๆ ซึ่งเฉลียว บุรีภักดีและคณะ (2545 : 56) ได้อธิบายสรุปถึงความเข้าใจ

กระบวนการทัศน์ในการพัฒนาว่า หมายถึงกระบวนการความคิดและการปฏิบัติที่ทุกฝ่ายเข้ามาเรียนรู้โดยการทำงานร่วมกัน ใช้ความพยายามร่วมกัน อาศัยความร่วมมือของผู้ที่เกี่ยวข้องเข้ามาร่วมในการพัฒนาเสริมสร้างพลังของแต่ละฝ่ายให้เข้มแข็ง โดยการคิดและเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ มีการปฏิบัติอย่างจริงจังบนรากฐานของความรัก ความเมตตาโดยไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน

3. กระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือก

กระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือกหรือการพัฒนาแบบอื่นได้เริ่มมีบทบาทและเป็นประเด็นอย่างกว้างขวางในที่ประชุมขององค์การสหประชาชาติว่าด้วยข้อตกลงทางการค้าและการพัฒนา (United Nation on Trade Agreement and Development : UNCTAD) ที่ประเทศแม็กซิโกเมื่อปี ค.ศ.1974 เนื่องจากเห็นว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจไม่ได้ตอบสนองความต้องการพื้นฐานของประชาชนอย่างทั่วถึง ต่อมาสถาบันดักจ์ ฮาร์มมาโซร์จ ได้มีส่วนผลักดันกระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือก โดยเฮตเน่ (อ้างถึงในจามะรี เชียงทอง, 2549 : 120) ได้พยายามเชื่อมโยงว่าการพัฒนาทางเลือกเป็นการผสมผสานมรดกทางความคิดของตะวันออก เช่น ปรัชญาการพึ่งตนเองของมหาตมะคานธี ปรัชญาเศรษฐกิจเชิงพุทธ ที่มุ่งเน้นความพอเพียงในการบริโภคมากกว่าการสะสม ผนวกเข้ากับ การเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมนิยมและการเมืองสีเขียวของตะวันตก ถึงแม้ว่ากระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือกจะประกอบด้วยแนวคิดอันหลากหลายจากนักคิดหลายท่าน แต่ทว่าจุดเริ่มพื้นฐานของทุกแนวคิดในกระบวนทัศน์นี้ก็คือ

1. กระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือก ไม่เชื่อว่ามีสูตรสำเร็จเพียงสูตรเดียวของการพัฒนาที่สามารถจะใช้ได้ผลทุกสังคม ดังเช่นสองกระบวนทัศน์แรก หากทว่ากระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือกมีความเชื่อว่ามีแนวคิดการพัฒนาที่หลากหลาย ซึ่งสังคมแต่ละสังคมสร้างสรรค์ขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นการตอบคำถามในเรื่องเป้าหมายของการพัฒนาว่า สังคม ชุมชน หมู่บ้านจะพัฒนาให้ไปแบบใด เพื่ออะไร เป้าหมายก็จะถูกกำหนดมาจากสังคมแต่ละแห่ง ซึ่งไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน กล่าวคือกระบวนทัศน์ทางเลือกได้ลดลักษณะที่เป็นสากลของแนวคิดการพัฒนาให้น้อยลงและเพิ่มสัดส่วนของลักษณะที่เป็นท้องถิ่นให้มากขึ้น ดังนั้นในขณะที่บางสังคมอาจจะถือเอาการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมาย บางสังคมอาจจะกำหนดเศรษฐกิจเป็นเพียงเป้าหมายก็ได้

2. นอกเหนือจากเป้าหมายและปรัชญาการพัฒนาแล้ว วิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายก็จะมีลักษณะเฉพาะของแต่ละสังคมเช่นเดียวกัน ไม่จำเป็นว่าทุกสังคมจะต้องใช้ขั้นตอนของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของรอสโตว์ (Rostow) เป็นหนทางในการพัฒนาประเทศ เพราะแม้ว่าหลายสังคมอาจจะมีเป้าหมายการพัฒนาแบบเดียวกัน แต่ก็มีเส้นทางหลายเส้นทางที่จะเดินไปสู่จุดหมายปลายทางเดียวกัน ยิ่งในกรณีที่เป้าหมายการพัฒนาของแต่ละประเทศเป็นคนละเป้าหมายแล้ว เส้นทางที่จะนำไปสู่เป้าหมายก็ยังไม่จำเป็นต้องเป็นเส้นทางเดียวกัน

3. นอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงในด้านแนวคิดและแนวทางในภาคปฏิบัติของการพัฒนาแล้ว การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ยังส่งผลสะท้อนมาถึงนักพัฒนาภาครัฐและเอกชนรวมทั้งประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ที่กำลังแสวงหาแนวทางใหม่ ๆ ของการพัฒนา นักวิชาการที่สนใจเรื่องการพัฒนาสังคม ชุมชนและติดตามศึกษาวิจัยปรากฏการณ์แบบใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น วิธีการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาแบบล่างขึ้นบน นักวิชาการที่สังกัดกระบวนทัศน์ทางเลือก มีข้อค้นพบว่า นอกเหนือจากเนื้อหาสาระทางวิชาการของการพัฒนาจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบใหม่แล้ว แม้แต่เครื่องมือของการศึกษา คือวิธีวิทยาในการศึกษาก็จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังนั้นจากการเน้นการวิจัยในเชิงปริมาณที่สอดคล้องกับการวัดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้การศึกษาค้นคว้าแนวทางใหม่ได้เปลี่ยนมาเน้นการวิจัยเชิงคุณภาพ เช่น การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การศึกษาวัฒนธรรมชุมชน การศึกษาบทบาทของศาสนาประเพณีในโครงการพัฒนาด้วยวิธีการวิจัยทางด้านมานุษยวิทยา เป็นต้น

มีนักวิชาการหลายท่านได้นำเสนอลักษณะสำคัญของกระบวนทัศน์การพัฒนาแบบใหม่ หรือการพัฒนาทางเลือกเอาไว้หลายท่าน ตัวอย่าง เช่น

เซอร์เวส (Servaes, 1996 : 36-42) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของกระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือก ดังนี้

1. เนื่องจากประเทศทั้งหลายในโลกนี้จำเป็นต้องพึ่งพากัน ไม่ในทางใดก็ทางหนึ่ง ดังนั้นทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก จึงน่าจะเป็นสาเหตุร่วมกันในการอธิบายความด้อยพัฒนาของประเทศหนึ่ง ๆ

2. การศึกษาเรื่องของการพัฒนา จำเป็นต้องศึกษาการพัฒนาของประเทศหนึ่ง ๆ ในท่ามกลางบริบทของสังคมโลก ไม่ว่าจะมีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศศูนย์กลางกับประเทศรอบนอกหรือความสัมพันธ์ภายในของแต่ละประเทศ

3. แนวทางการศึกษาการพัฒนานั้น ควรจะให้ความสนใจกับเนื้อหาของการพัฒนาให้มากขึ้น แทนที่จะสนใจแต่รูปแบบหรือสูตรสำเร็จของการพัฒนา

4. ไม่มีแบบจำลองสากลสำหรับการพัฒนา แต่ละสังคมต้องพัฒนากลยุทธ์การพัฒนาสำหรับตัวเองขึ้นมา

โรเจอร์ (Roger, 1976 : 29-38) ได้นำเสนอคุณลักษณะสำคัญ ๆ ของกระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือกที่ค่อนข้างค้ำประกันถึงมิติของการเมือง ในความหมายของการจัดสรรและการกระจายอำนาจที่มาจากตำแหน่งต่าง ๆ ของสังคม ดังนี้

1. ต้องมีการกระจายข่าวสารข้อมูลและประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สังคมอย่างเสมอภาคและยุติธรรม

2. ประชาชนต้องมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในการพัฒนาตนเอง ทั้งในระดับการวางแผนและการดำเนินการ

3. การวางแผนพัฒนา ต้องมีลักษณะการกระจายอำนาจ (Decentralization) และต้องเน้นการนำเอาทรัพยากรท้องถิ่นมาใช้ในกระบวนการพัฒนา

4. ต้องมีการประสานวัฒนธรรม ประเพณีเข้ากับระบบสมัยใหม่ เพราะฉะนั้นความทันสมัยต้องหมายถึงการผนวก การประสาน ทั้งในด้านความคิดใหม่และความคิดเก่าเข้าด้วยกัน โดยในแต่ละท้องถิ่นก็จะต้องมีความแตกต่างกันออกไป

เนอร์ฟิน (Nerfin, 1977) ได้นำเสนอคุณลักษณะสำคัญของกระบวนการพัฒนาที่เขาเรียกว่า การพัฒนาอีกแบบหนึ่งไว้ ดังนี้

1. เป็นการพัฒนาที่ต้องตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ความต้องการนี้หมายถึงรวมทั้งความต้องการด้านวัตถุและที่นอกเหนือจากวัตถุ โดยถือว่านอกเหนือจากปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีพแล้ว คนเรายังมีความต้องการเป็นมนุษย์ ต้องการแสดงออก ต้องการความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ต้องการความเสมอภาค มีศักดิ์ศรีและเป็นผู้กำหนดชะตากรรมของตนเอง

2. การพัฒนาที่มาจากเนื้อในสังคม เป็นการพัฒนาที่เกิดมาจากแกนกลางของแต่ละสังคม เกิดมาจากเอกลักษณ์ ค่านิยม วิสัยทัศน์ของสังคมนั้น ๆ มิใช่เป็นการพัฒนาที่นำเข้ามาจากสังคมอื่น

3. การพัฒนาที่มีลักษณะการพึ่งตนเอง เป็นการพัฒนาที่พึ่งพาความแข็งแกร่งและอาศัยทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นวัตถุ แรงงาน บุคคลรวมทั้งภูมิปัญญาวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ โดยคำว่าพึ่งพากันนี้ หมายถึง การพึ่งพาแบบส่วนรวม (Collective Self-Reliance) ซึ่งเท่ากับเป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันด้วย ในทางปฏิบัติชุมชนแต่ละแห่งสามารถจะสร้างระบบการพึ่งพาอาศัยกับระดับชาติและระดับโลก แต่ทว่าต้องมีรากฐานอยู่ที่ท้องถิ่นของตนเอง

4. การพัฒนาที่คำนึงถึงผลกระทบและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นการพัฒนาที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีเหตุผล อย่างคำนึงถึงศักยภาพของชุมชนที่จะจัดการการพัฒนานั้น รวมทั้งคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนยาวนานถึงคนรุ่นต่อไปด้วย เปิดโอกาสให้ทุกคนมีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกัน การพัฒนาหรือการนำเอาเทคโนโลยีมาใช้ต้องดำเนินการอย่างระมัดระวังให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพสังคมและระดับวัฒนธรรมของท้องถิ่น

5. การพัฒนาที่มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง เป้าหมายการพัฒนาต้องเน้นการพัฒนาที่ครอบคลุมทุกมิติทุกด้านของสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคม กิจกรรมเศรษฐกิจ การแบ่งพื้นที่ใช้สอยของสังคม รวมทั้งโครงสร้างอำนาจ โดยการจัดระบบให้ประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเข้ามามีส่วนร่วมตัดสินใจและสามารถดำเนินการบริหารจัดการได้ด้วยตนเอง (Self-Management) เช่น แนวคิดเรื่องการให้ชุมชนจัดการบริหารทรัพยากรธรรมชาติด้วยตนเอง เป็นต้น

ปัจจัยทั้งห้าประการดังกล่าวนี้ย่อมต้องมีความสัมพันธ์กัน ต้องมีกระบวนการทัศน์การพัฒนาในลักษณะองค์รวมที่ว่า การพัฒนาเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมที่ทำการพัฒนามนุษย์ทั้งหญิงและชาย โดยที่มีอาจละเลยคนใดคนหนึ่งหรือไม่อาจทอดทิ้งมิติใดมิติหนึ่งของมนุษย์ การพัฒนาอีกแบบหนึ่งนี้เป็นหลักการที่นำไปใช้ได้ทั้งประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศโลกที่สาม โดยที่ในภาคปฏิบัติการวางนโยบายและการใช้เทคโนโลยีอาจแตกต่างกันไปในแต่ละประเทศ

กาญจนา แก้วเทพ (2543 : 193) ได้กล่าวถึงกระบวนการทัศน์การพัฒนาทางเลือกหรือการพัฒนาอีกแบบหนึ่งว่ามีตัวแปร 8 ประการที่ต้องได้รับการพิจารณาใหม่ให้แตกต่างไปจากกระบวนการทัศน์แบบเดิม ดังนี้

1. การประสานสอดคล้องระหว่างจุลภาค-มหภาค (Micro-Macro Articulation)

ภาวะการณ์ปัจจุบันนี้มีปัญหาาระดับจุลภาค-มหภาค กล่าวคือหากมีการแก้ไขที่จุดหนึ่งกลับสร้างผลกระทบขึ้นอีกจุดหนึ่ง ตัวอย่าง เช่น มาตรการสร้างที่อยู่อาศัยให้ชาวสลัม ก็กลับเพิ่มอัตราการอพยพจากท้องถิ่นชนบทเข้ามาสู่เมืองมากขึ้น ดังนั้นการพัฒนาทางเลือกจึงเสนอให้ใช้หลักการเสริมเพิ่มเติม คือการแก้ไขปัญหาที่จุดใดจุดหนึ่งอย่างน้อยก็ต้องมีมาตรการเสริมเพิ่มเติมสำหรับจุดอื่น ๆ ไปพร้อม ๆ กัน

2. ศึกษาภาคส่วนที่อยู่นอกระบบ (Informal Sector) ให้เด่นชัดขึ้นมาในระบบเศรษฐกิจแห่งชาติ มีกรณีที่น่าสนใจ คือเรื่องการใช้เวลาของประเทศสวีเดน ในขณะที่ชั่วโมงทำงานของเศรษฐกิจในระบบมีเพียง 6 พันชั่วโมงต่อปี บรรดางานที่อยู่ในระบบเศรษฐกิจสีขาว (White Economy) อันได้แก่ งานบ้าน การซื้อของ การดูแลเด็ก การเดินทาง กินเวลาถึง 7 พันชั่วโมงต่อปี ด้วยตัวเลขเช่นนี้อาจประมาณการได้ว่าระบบเศรษฐกิจแบบนอกระบบทั้งระบบเศรษฐกิจสีขาวและระบบเศรษฐกิจสีดำ (Black Economy) ในประเทศโลกที่สามจะต้องมีปริมาณอย่างน้อยเป็น 2-3 เท่าของเศรษฐกิจในระบบอย่างแน่นอน นักเศรษฐศาสตร์จึงต้องตัดสินใจว่าจะคิดคำนวณถึงสิ่งที่วัดได้หรือจะคำนึงถึงสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นอยู่จริง ๆ

3. แนวคิดเรื่องความต้องการของมนุษย์ ต้องแยกแยะระหว่างสิ่งที่เรียกว่าความต้องการ (Needs) และตัวตอบสนองความต้องการ (Satisfiers) ออกจากกัน ทั้งสองอย่างนี้มีความแตกต่างกัน โดยพื้นฐานที่ว่า ความต้องการของมนุษย์นั้นมีอยู่อย่างจำกัดและเหมือนกันทั่วโลก หากแต่ตัวตอบสนองนั้นแปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลาและตามวัฒนธรรม รวมทั้งมีเพิ่มขึ้นได้อย่างไม่จำกัดทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ ความต้องการอันหลากหลายของมนุษย์นั้นสรุปแล้วมี 2 หมวดใหญ่ ๆ คือความต้องการที่จะเป็น (Need of Being) และความต้องการที่จะมี (Need of Having) วิธีการตอบสนองความต้องการของมนุษย์นั้นสามารถตอบสนองได้จากภายในตัวของมนุษย์ (Intrahuman) จากระหว่างมนุษย์ด้วยกัน (Interhuman) และจากภายนอกตัวมนุษย์ (Extrahuman) เช่น จากสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

4. แนวคิดเรื่องความยากจน ความยากจนมีอยู่หลายประเภท การพัฒนาทางเลือกพยายามที่จะต่อสู้กับความยากจนทุกประเภท มิใช่แต่ด้านเศรษฐกิจเท่านั้น ความยากจนจะเกิดขึ้นเมื่อความต้องการของมนุษย์ไม่ได้รับการตอบสนอง ยุทธวิธีแก้ไขความยากจนของกลุ่มการพัฒนาทางเลือกจะเริ่มต้นจากความมั่งคั่งที่ประชาชนมีอยู่ ยุทธวิธีดังกล่าวจะช่วยให้ประชาชนมีความมั่นใจในตัวเองมากขึ้น หมายความว่าเมื่อความต้องการอย่างหนึ่งไม่ได้รับการตอบสนอง ระบบทั้งระบบก็จะพยายามหาสมดุลด้วยการตอบสนองในระดับอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้จึงพบว่า ท่ามกลางความยากจนในด้านการดำรงชีพ คนยากจนมักจะมีสามัคคีและช่วยเหลือเกื้อกูลกันเพื่อตอบสนองความต้องการด้านการพิทักษ์ปกป้อง ความรักและการมีส่วนร่วม ส่วนนี้คือความมั่งคั่งที่ประชาชนมีอยู่ ซึ่งใช้เป็นจุดเริ่มต้นในการแก้ไขปัญหาคความยากจนได้

5. แนวคิดเรื่องขนาดที่พอดีของระบบ (Critical System Size) ขนาดของระบบเท่าใดที่จะส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมและรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พร้อมกับที่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้เมื่อขนาดนั้นใหญ่เกินจุดวิกฤติ ประชาชนจะสูญเสียคุณสมบัติของคนที่มีจักริเริ่มสร้างสรรค์และแปรสภาพเป็นเพียงวัตถุที่มีประสิทธิภาพเท่านั้น

6. เป้าหมายของการพึ่งตนเอง การพึ่งตนเองนั้นมีได้หมายถึงการแยกตนเองอย่างโดดเดี่ยวในทางตรงกันข้ามต้องประกอบด้วยพึ่งพาอาศัยกันและกัน แทนรูปแบบของการแข่งขันกันอย่างระบบเศรษฐกิจปัจจุบัน การพึ่งตนเองจะเริ่มเป็นจริงเป็นจังได้จะต้องมีเงื่อนไขเบื้องต้น คือประชาชนจะต้องมองตนเองในทัศนะใหม่ ได้แก่ การตระหนักถึงศักยภาพและขีดความสามารถของตัวเองเป็นสิ่งสำคัญ

7. ขีดจำกัดด้านนิเวศ พฤติกรรมทางเศรษฐกิจปัจจุบันใช้ฐานคิดแบบมีแต่มนุษย์เท่านั้นที่เป็นเจ้าของโลกนี้ (Antropocentrism) และถือว่ามนุษย์อยู่เหนือธรรมชาติอื่น ๆ จึงไม่คำนึงถึงขีดจำกัดด้านนิเวศซึ่งก่อให้เกิดปัญหาให้มนุษย์ในยุคต่อไป

8. ปัญหาเรื่องตัวชี้วัด บรรดาตัวชี้วัดที่ใช้อยู่ในปัจจุบันเป็นแต่ตัวเลขที่มีอยู่ในระบบตลาดเท่านั้น ตัวอย่างเช่น ตัวเลขการผลิตอาหารที่เพิ่มขึ้นแม้ว่าประชาชนที่เป็นผู้ผลิตอาหารโดยตรงจะตกอยู่ในภาวะทุพโภชนาการ อย่างไรก็ตามยังคงจำเป็นที่จะต้องใช้ตัวเลขในระบบตลาดเป็นตัวชี้วัด หากแต่ต้องขยายมิติตัวชี้วัดออกไปถึงมิติอื่น ๆ ที่ครอบคลุมชีวิตมนุษย์ด้วย

แนวนโยบายและองค์ประกอบของการพัฒนาทางเลือก

จากความเข้าใจเบื้องต้นของการพัฒนาทางเลือกที่ว่า การพัฒนาทางเลือก หมายถึง ทางเลือกอื่นที่ไม่ใช่ทุนนิยมอุตสาหกรรมกระแสหลัก จากมะรี เชียงทอง (2549 : 119-121) ได้สรุปแนวคิดของนักสังคมนิยมการพัฒนา เช่น ฟริเบอร์กและเฮ็ดเน่ ที่มองว่า การพัฒนาทางเลือกมีส่วนร่วมสัมพันธ์กับปรัชญาแบบที่เรียกร้องการกลับไปสู่ความเป็นชุมชน (Return to Gemeinschaft) ปรัชญาการ

พึ่งตนเองแบบตะวันออก เช่น ปรัชญาของมหาตมะคานธี ปรัชญาเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ รวมทั้งกระแสการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของการเมืองสีเขียวของตะวันตก ดังนั้นเห็ดเนจึงสรุปว่า การพัฒนาทางเลือกมีนโยบายที่ประกอบด้วย

1. การตอบสนองความต้องการพื้นฐานทั้งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุ
2. การพัฒนาจากภายใน คือไม่พึ่งพาภายนอกมากเกินไป
3. ความสามารถพึ่งพาตนเอง
4. การไม่ทำลายสภาพแวดล้อมทางนิเวศ
5. การให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนในการจัดการกิจกรรมต่าง ๆ ของ

ตนเอง

นอกเหนือจากนโยบายกว้าง ๆ 5 ประการดังกล่าว เห็ดเนยังมีความเห็นว่าเมืองค้ประกอบที่สำคัญ 3 ประการของกลไกการทำงานของการพัฒนาทางเลือก คือ

1. การให้ความสำคัญกับชุมชนและการพึ่งตนเอง
2. ภาคเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการ
3. การเมืองภาคประชาชน ซึ่งเน้นประชาชนและการให้ความสำคัญในกระบวนการตัดสินใจที่จะมีผลกระทบต่อตนเองโดยตรงแทนที่จะต้องคอยรับฟังคำสั่งและการกำกับจากภาครัฐเท่านั้น

จากนวนโยบายและองค์ประกอบของการพัฒนาทางเลือกข้างต้น ผู้เขียนจึงขอเสนอแนวคิดการพัฒนาทางเลือก ได้แก่ แนวคิดการพึ่งพาตนเองของมหาตมะ คานธี แนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดการพัฒนาแนวนิเวศ ส่วนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่จะนำเสนอในบทต่อไป

แนวคิดการพึ่งพาตนเองของมหาตมะ คานธี

แนวคิดนี้เกิดขึ้นมาในยุคที่ประเทศอินเดียตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศอังกฤษ ยุทธศาสตร์ของคานธีแตกต่างจากยุทธศาสตร์กระแสหลักของการต่อต้านอาณานิคมโดยทั่วไปสองประเด็น คือ

ประเด็นที่ 1 ยุทธศาสตร์สันติวิธี การไม่ใช้ความรุนแรง (Satyagrah)

มหาตมะ คานธี มีความเห็นว่าการไม่ใช้ความรุนแรงเป็นหลักทั่วไปที่เป็นพื้นฐานความสัมพันธ์ของมนุษย์ควรปฏิบัติ ตั้งแต่สังคมครอบครัวไปจนถึงสังคมใหญ่ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสังคมเกิดขึ้นได้ก็เพราะมนุษย์ไม่ใช้ความรุนแรงระหว่างกัน มนุษย์ต่างจากสัตว์อื่น ก็คือความสามารถที่จะไม่ใช้ความรุนแรง คานธีเห็นว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์จะต้องคำนึงถึงการปฏิบัติตามหลักสัจยาคระห์และหลักอหิงสา การทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจต้องมุ่งไปสู่จุดหมายของชีวิต คือยกระดับจิตใจให้เข้าใกล้พระเจ้า เศรษฐกิจต้องถูกกำกับด้วยจริยธรรม เศรษฐศาสตร์ต้องเป็น

เรื่องเดียวกับศาสนาหรือเรื่องจิตวิญญาณ (Spirituality) ซึ่งจะทำให้ไม่ปรากฏการชู้ตไรต์ใด ๆ อีกต่อไป (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2548 : 99)

ประเด็นที่ 2 แนวคิดสวเทคี (Swadeshi) หรือแนวคิดชุมชนหมู่บ้าน

สำหรับคานธี จิตวิญญาณและหัวใจของประเทศอินเดียอยู่ที่หมู่บ้าน ซึ่งคานธีเคยกล่าวไว้ว่า ...ความเป็นอินเดียที่แท้จริงจะไม่ถูกค้นพบในเมือง แต่จะพบในหมู่บ้านนับร้อยนับพันในชนบท ถ้าหมู่บ้านเหล่านี้สิ้นสุดลงความเป็นอินเดียก็จะสิ้นสุดลงด้วย... (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 226)

ยุค ศรีอาริยะ (2542 : 28-29) ได้อธิบายว่ามหาดมะ คานธี ได้นำเสนอแนวคิดสวเทคีอย่างเป็นรูปธรรม โดยมีหลักการสำคัญที่ประกอบด้วย

1. ประเทศอินเดีย คือระบบรัฐชาติที่มีรัฐเป็นศูนย์กลาง เป็นการรวมตัวขึ้นมาของชุมชนหมู่บ้านที่ปกครองตนเอง สามารถพึ่งพาตนเองและสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยการผลิตภายในชุมชน

2. อำนาจสูงสุดทั้งการเมือง เศรษฐกิจรวมทั้งอำนาจในการตัดสินใจที่จะค้าขายกับภายนอกจะต้องขึ้นอยู่กับกรรมการหมู่บ้าน

3. ทุกสิ่งที่ผลิตในหมู่บ้านต้องถูกใช้และถูกบริโภคภายในก่อน การค้าร่วมกันระหว่างหมู่บ้านหรือระหว่างหมู่บ้านกับเมืองควรมีอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก หากว่าสินค้าและบริการประเภทใดทำได้ในหมู่บ้านก็ไม่ควรส่งเข้ามาจากที่อื่น

4. เพื่อบรรลุเป้าประสงค์ดังกล่าวข้างต้น หมู่บ้านทุกแห่งในอินเดีย จะต้องมีความเศรษฐกิจที่มั่นคง ซึ่งสามารถตอบสนองต่อความต้องการของคนในหมู่บ้านได้ นอกจากนี้ทุกหมู่บ้านควรมีอาชีพที่หลากหลาย ตั้งแต่ชาวนา ชาวไร่ พ่อค้า คนทำรองเท้า พระ ช่างปั้น ฯลฯ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือในแต่ละหมู่บ้านเน้นหน่วยที่เบ็ดเสร็จภายในตัวเอง มีเครือข่ายเชื่อมสัมพันธ์กับหน่วยอื่นอย่างหลวม ๆ เท่านั้น

5. หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านควรจะวางอยู่บนจิตวิญญาณของความเป็นหมู่บ้าน ไม่ใช่จิตวิญญาณแห่งความเป็นปัจเจกมุ่งที่จะแข่งขันเอาชนะกัน จิตวิญญาณที่สำคัญ คือต้องยกย่องการทำงานด้วยมือ ถือว่าการทำงานด้วยมือมีค่ายิ่งกว่าการทำงานด้วยเครื่องมือหรือเครื่องจักร เพราะการทำงานด้วยมือก่อให้เกิดจิตวิญญาณที่สงบ มีสมาธิและก่อให้เกิดความรู้สึกชื่นชมหรือความสุขต่อผลงานของตนเอง

ดังนั้นหลักการของสวเทคีนี้เมื่อคิดต่อกันเป็นลูกโซ่ จากครอบครัวไปถึงชุมชนถึงประเทศชาติและโลก ทำให้เห็นความสำคัญและความเชื่อมโยงของชุมชนกับเศรษฐกิจท้องถิ่นและเศรษฐกิจชาติ (ไพโรจน์ ภัทรนรากุล, 2545 : 14)

ในบริบทที่คานธีนำเสนอแนวความคิดนี้เป็นช่วงเวลาประเทศอินเดียกำลังเรียกร้องอิสรภาพจากการตกเป็นอาณานิคมของประเทศอังกฤษ ซึ่งอังกฤษได้ตั้งดวงทรัพย์ากรจำนวนมหาศาลจากอินเดียในรูปแบบที่อังกฤษซื้อวัตถุดิบจากอินเดียในราคาถูก ในขณะที่อินเดียซื้อสินค้าสำเร็จรูปจากอังกฤษในราคาแพง ดังนั้นแนวคิดการพึ่งตนเองจึงเป็นทั้งวิธีการปฏิบัติและอุดมการณ์ทางการเมือง

ที่นอกจากเป็นหลักการให้อินเดียมุ่งพัฒนาจากภายในของตนเอง ยังหมายถึงระบบเศรษฐกิจที่ไม่มุ่งเอารัดเอาเปรียบจากการบริโภคสินค้าที่มาจากทางไกลมากเกินไป

ในแง่ปฏิบัติ คานธีมุ่งให้ความสำคัญต่อการบริโภคจากสภาพแวดล้อมใกล้ชิดตนเองมากกว่า ความฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยของการบริโภคของนอกประเทศ (ต่างชาติ) เช่น การใช้ผ้าทอพื้นเมือง ซึ่งคานธีใช้นุ่งห่มตลอดชีวิตทางการเมือง หรือการรณรงค์การทำเกลือจากทะเลในฐานะสัญลักษณ์การต่อต้านทางการเมือง ในการที่รัฐบาลอาณานิคมผูกขาดการผลิตเกลือและเรียกเก็บภาษีจากเกลือแพงเกินไป

การพึ่งตนเองของคานธีเป็นสัญลักษณ์ของการสร้างและเชิดชูความเป็นอินเดีย เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพและปลุกเร้าความฮึกเหิมของประชาชนในการต่อต้านลัทธิอาณานิคม แม้แต่ตัวของคานธีเองในระยะหลังก็ได้หันมาแต่งกายด้วยผ้าทอพื้นเมืองที่ได้ย้อมสี ในชุดแต่งกายแบบพื้นเมือง ดังนั้นชุมชนและตัวตนของความเป็นอินเดียจึงสะท้อนให้เห็นชัดเจนในสัญลักษณ์ที่คานธีพยายามแสดงออก

กล่าวอย่างสรุป ก็คือคานธีมีแนวคิดที่ตรงกันข้ามอย่างยิ่งกับแนวทางการพัฒนาแบบตะวันตก ที่เน้นการรวมศูนย์และการสร้างรัฐชาติ โดยใช้รัฐเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา ใช้ความเป็นเมืองเป็นเป้าหมายแห่งการพัฒนา ใช้เมืองเป็นศูนย์กลางแห่งอารยธรรม แต่สำหรับคานธีศูนย์กลางอารยธรรมคือชนบทไม่ใช่เมือง ดังนั้นแนวคิดสวเทศีจึงไม่ใช่แนวคิดทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่เป็นแนวคิดทั้งเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมทางการเมือง กล่าวคือความเชื่อเรื่องอำนาจอธิปไตยว่าเป็นของชุมชน สำหรับเศรษฐกิจใช้ชุมชนเป็นฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจ ส่วนทางวัฒนธรรมใช้ฐานความคิดทางวัฒนธรรมตะวันออกและความคิดเรื่องสันติหรือความสงบเป็นฐานด้านวัฒนธรรมตะวันตก

ดังนั้นการพัฒนาจึงต้องเน้นการกระจายอำนาจไม่ใช่การรวมศูนย์ การกระจายนี้หมายถึงการกระจายผลผลิต การกระจายทรัพยากร โดยใช้ระบบเศรษฐกิจชุมชนเป็นฐานของการพัฒนาและชุมชนต้องมีอำนาจกำหนดชะตากรรมของชุมชนเอง คือชุมชนเป็นเจ้าของอธิปไตยแห่งชาติ

ยุค ศรีอาริยะ (2542 : 32-33) ได้แสดงความคิดเห็นต่อแนวคิดการพึ่งตนเองของมหาตมะคานธี ว่าจุดแข็งของยุทธศาสตร์สวเทศี คือการให้ความสำคัญกับชาวไร่ ชาวนา ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศโลกที่สามและเป็นพลังสำคัญที่ไม่ควรมองข้ามอย่างยิ่ง แต่จุดอ่อนของสวเทศี คือยังไม่สามารถมีคำตอบที่ชัดเจนทั้งทางทฤษฎีและทางยุทธศาสตร์การพัฒนาทางเลือกในยุคโลกาภิวัตน์ ยุทธศาสตร์สวเทศีต้องถือว่าเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาทางเลือกหนึ่งในการต้านกระแสโลกาภิวัตน์เท่านั้น เพราะปัจจุบันชาวนาชาวไร่เอง ก็เริ่มตระหนักว่าไม่สามารถต้านกระแสโลกาภิวัตน์แต่เพียงลำพังได้ ต้องระดมพลังสามัคคีทุกฝ่ายทั้งในเมืองและชนบทเข้ามาประสานงาน อีกประการหนึ่งความไร้พรมแดนก็มีฐานะคุกคามต่อการดำรงอยู่ของชุมชนชนบท ทำให้ความเชื่อแบบสวเทศียากที่จะดำรงอยู่และพัฒนาออกไปได้

แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน

การพัฒนาประเทศของประเทศไทยตั้งแต่ปีพ.ศ.2504 มาจนถึงปัจจุบัน กล่าวได้ว่าประเทศไทยได้บทเรียนที่สำคัญ คือข้อที่ว่าแนวทางการพัฒนากระแสหลักนั้นมีปัญหา ไม่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย ซึ่งทางออกก็คือควรส่งเสริมให้ชุมชนทำธุรกิจหรือสร้างเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับเงื่อนไขของตนเอง แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนนี้จึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะสร้างความเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจชุมชนให้แก่ชุมชน บางคนเรียกแนวคิดนี้ว่า “เศรษฐกิจพื้นฐาน” หรือ “เศรษฐกิจพึ่งตนเอง” หรือ “เศรษฐกิจชุมชน” ซึ่งอาจมีลักษณะและปรัชญาแนวคิดที่ต่างกันแต่อาจจะมีรูปแบบและวิธีการที่แตกต่างกัน มีประเด็นที่สำคัญ คือมิใช่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่เป็นเรื่องของสังคม การศึกษา วัฒนธรรม ประชาธิปไตย สิ่งแวดล้อม จิตใจ ศีลธรรมและสุขภาพอนามัย

ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจพึ่งตนเองกับเศรษฐกิจชุมชนที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เนื่องจากเดิมชุมชนในชนบทอยู่ได้ด้วยตนเอง พึ่งพาอาศัยกัน พึ่งพาอาศัยธรรมชาติ มีสายสัมพันธ์ในแนวนอนที่นำไปสู่การพึ่งพากัน จนกลายเป็นประเพณี วิถีชีวิตหรือระเบียบของชุมชน มีผลต่อการสร้างเศรษฐกิจชุมชน แต่เดิมเป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพ เป็นการเข้ามาหากินเพื่อให้ชีวิตอยู่รอด บทบาทของเงินตรามีน้อยมากและเมื่อเริ่มต้นยุคของการพัฒนา โครงสร้างเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งพาถูกแทนที่ด้วยโลกทัศน์ทุนนิยม เงินตราเข้ามามีบทบาทสำคัญในชุมชน ชนบทกลายเป็นแหล่งทรัพยากรและแรงงานสำหรับพัฒนาเมืองให้เจริญมั่งคั่ง ทิ้งให้ชุมชน/หมู่บ้านในชนบทล่มสลาย การต่อสู้เพื่อความอยู่รอดจึงเป็นเหตุให้หลายชุมชนเกิดผู้นำตามธรรมชาติรวมตัวขึ้นมาช่วยเหลือตนเอง หันมาสะสมทุนที่เป็นทุนของชุมชนเพื่อการอยู่รอดร่วมกัน มีการพัฒนาธุรกิจอุตสาหกรรมชุมชนขนาดเล็กหรืออุตสาหกรรมครัวเรือนขึ้น ความสำเร็จของชุมชนเหล่านี้ช่วยให้ตนเองอยู่รอดและยังพัฒนาให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจเงินตรา (พิทยา ว่องกุล, 2542 : 8)

เสรี พงศ์พิศ (2547) กล่าวถึงเศรษฐกิจชุมชนไว้ว่า เศรษฐกิจชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมวัฒนธรรม สัมพันธ์กับวิถีชีวิตและระบบคุณค่า เศรษฐกิจชุมชนไม่เน้นการแข่งขัน แต่ให้ความสำคัญกับการร่วมมือ ไม่มีการผูกขาด เพราะชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกัน ไม่ก่อให้เกิดรายได้กระจุกตัวอยู่บางกลุ่ม ตัวชี้วัดเศรษฐกิจชุมชนไม่ใช่เพียงแค่ตัวเลข แต่ผสมกับตัวชี้วัดทางสังคม เช่น ความสุข ความเข้าใจกัน การยอมรับกัน การแบ่งปันกัน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2548 : 42) กล่าวว่าแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนที่สำคัญ คือครอบครัวเป็นหน่วยการผลิต แรงงานของสมาชิกของครอบครัวเป็นปัจจัยสำคัญที่สุด ความพอเพียง การพึ่งตนเองขึ้นอยู่กับการใช้แรงงาน เพราะแรงงานเป็นสิ่งที่ครอบครัวมีอยู่โดยธรรมชาติ มีการพึ่งแรงงานในครอบครัว พึ่งทรัพยากรท้องถิ่น พึ่งตัวเองและพึ่งกันเองในชุมชนก่อน หากจะมีการขายซึ่งเป็นขั้นตอนที่สูงขึ้นก็ขายในตลาดใกล้ตัว ตลาดภูมิภาค ตลาดภายในประเทศ ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่ง

ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น คือเศรษฐกิจเป็นส่วนหนึ่งที่ฝังตัวอยู่ในสังคมและวัฒนธรรมในระบบทุนนิยม ดังนั้นจึงหลุดออกจากสังคมและวัฒนธรรมแล้วหวนกลับมาทำลายสังคมวัฒนธรรม

1. หลักการของเศรษฐกิจชุมชน

หลักการสำคัญของเศรษฐกิจชุมชนวางอยู่บนพื้นฐานของความหลากหลายเพราะความหลากหลาย คือธรรมที่สังเกตได้จากธรรมชาติย่อมจะมีลักษณะที่หลากหลายเสมอ เพราะความหลากหลาย คือหลักประกันของความอยู่รอดและความมั่นคงของสิ่งมีชีวิตทุกชนิด เกษตรกรไทยในอดีตก็เน้นการเพาะปลูกพืชหลากหลายชนิดเพื่อเป็นหลักประกันของผลผลิต การปลูกพืชเชิงเดี่ยวจึงเป็นการผลิตที่ผิดธรรมชาติ ในแง่ของสังคมและวัฒนธรรมก็เช่นเดียวกัน การดำรงอยู่ร่วมกันของคนต่างกลุ่มต่างวัฒนธรรมจึงมีการนำเอาแนวคิด ความเชื่อ การแก้ปัญหามาประยุกต์ใช้ในสังคมที่อยู่ร่วมกันในแง่ของระบบเศรษฐกิจ การทอดทิ้งการผลิตในภาคเกษตรให้ความสนใจแก่การผลิตภาคอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกเป็นหลัก เมื่อมีปัญหาจากค่าเงินและสถาบันการเงิน ระบบเศรษฐกิจจึงพังทลายเพราะระบบมีความหลากหลายน้อยเกินไป

ดังนั้นเป้าหมายหลักของการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน จึงต้องสร้างระบบเศรษฐกิจชุมชนและฐานการผลิตตั้งแต่ระดับชุมชนขนาดเล็กหรือชุมชนหมู่บ้านไปจนถึงชุมชนขนาดใหญ่ในระดับชาติให้เป็นระบบเศรษฐกิจที่วางอยู่บนพื้นฐานการผลิตที่หลากหลายและยั่งยืน จะต้องเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนตั้งอยู่บนวัฒนธรรมหรือรากเหง้าของตนเอง แต่ละชุมชนต้องหันกลับมาพิจารณาถึงฐานทรัพยากรและองค์ความรู้ของชุมชนว่ามีจุดอ่อน จุดแข็งอยู่ที่ใดและเลือกใช้ความได้เปรียบให้เป็นประโยชน์มากที่สุด และเพื่อให้บรรลุการเป็นเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องมีองค์ประกอบสำคัญอย่างน้อย 4 ประการ ดังนี้ (ยศ สันตสมบัติ, 2542 : 200-201)

ประการที่ 1 ชุมชนเรียนรู้ หมายความว่า คนต้องเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยเน้นการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่นเป็นหลัก ชุมชนจะต้องมีกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยสืบทอดภูมิปัญญาเดิมและปรับประยุกต์เข้ากับวิทยาการสมัยใหม่ เพื่อตอบสนองความต้องการของยุคสมัยได้อย่างแท้จริง หากเป็นชุมชนชนบทที่ทำการผลิตในภาคเกษตรนัยยะสำคัญของการเป็นชุมชนเรียนรู้ย่อมหมายความว่าชุมชนดังกล่าวมีการปรับปรุง คัดเลือกและพัฒนาสายพันธุ์พืชอย่างต่อเนื่องสามารถควบคุมระบบการผลิตและสร้างอำนาจต่อรองกับภายนอกได้อย่างรู้เท่าทัน

ประการที่ 2 ชุมชนจะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรที่ดีและมีสภาพแวดล้อมที่ดี มีทรัพยากรในระดับที่ยังคงใช้ประโยชน์ได้ มีสำนึกของความเป็นชุมชน มีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งสามารถจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งภายในและภายนอกชุมชน ชุมชนยังต้องมีความสามารถในการวางกฎเกณฑ์ เพื่อจัดระเบียบของชุมชนและจัดการความขัดแย้งได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนต่าง ๆ ที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น ใช้ป่าผืนเดียวกันหรือใช้น้ำสายเดียวกัน เป็นต้น มีการสร้างเครือข่ายพหุภาคี โดยเน้นความร่วมมือระหว่างชุมชน นักวิชาการองค์กร

พัฒนาเอกชน หน่วยงานรัฐและเอกชน เพื่อสร้างขึ้นเป็นประชาคมในระดับต่าง ๆ ซึ่งทำงานสู่จุดมุ่งหมายในการสร้างสังคมร่วมกัน

ประการที่ 3 ชุมชนต้องมีศักยภาพในการผลิต ชุมชนจะต้องมีความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในฐานทรัพยากรของตนเองว่ามีจุดแข็งที่ตรงไหน ชุมชนมีศักยภาพในการผลิตอะไร ใช้อะไร ขายอะไร ได้อย่างยั่งยืน ศักยภาพในการผลิตยังหมายถึงรวมถึงการเรียนรู้ที่จะเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิตด้วยการแปรรูป การบรรจุหีบห่อ การส่งเสริมบทบาทของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศหรือรูปแบบของการสร้างรายได้อื่น ๆ ซึ่งสอดคล้องกับกระบวนการเรียนรู้และการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ศักยภาพในการผลิตยังหมายถึง การที่ชุมชนจะต้องมีทุนซึ่งมาจากการริเริ่มของชาวบ้านเอง มีการพัฒนาระบบการบริหารจัดการการผลิต เช่น ทำบัญชี มีการพัฒนาระบบตลาด มีความรู้เรื่องตลาด ร้านค้าชุมชนไปจนถึงการส่งออกตามแต่ระดับการพัฒนาและศักยภาพของแต่ละชุมชนเป็นสำคัญ

ประการที่ 4 ชุมชนต้องมีศักยภาพในการกำหนดและจัดการชีวิตตนเอง หมายความว่าชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี ปราศจากการแทรกแซงและครอบงำจากภายนอก มีความเป็นตัวของตัวเอง มีความเคารพในจารีตประเพณี ระบบคุณค่าและรากเหง้าทางวัฒนธรรมของตน

สรุปได้ว่าเศรษฐกิจชุมชน คือทางเลือกของการพัฒนาที่เน้นการสร้างฐานการผลิต กระบวนการเรียนรู้ ระบบการจัดการทรัพยากร การจัดการทุนและตลาดในรูปแบบที่หลากหลาย โดยพิจารณาจากศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก ชุมชนกับธรรมชาติแวดล้อมจะต้องมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่เน้นความยั่งยืน ความเป็นธรรม คุณภาพชีวิตและความมีประสิทธิภาพของการผลิตไปพร้อมกัน

2. รูปแบบการพึ่งตนเองด้วยเศรษฐกิจชุมชน

การพัฒนาที่ผ่านมาในสังคมไทยพิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าไม่สามารถแก้ไขปัญหาความต้องการของประชาชนได้อย่างแท้จริง ไม่สามารถนำไปสู่ความยั่งยืนได้ สอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน” ชุมชนหลายแห่งสรุปบทเรียนพบว่า การพึ่งพาผู้อื่นไม่ว่ารัฐหรือใครก็ตาม ไม่ได้ทำให้ดีขึ้น ปัญหาไม่สามารถแก้ไขได้หมดไป เพราะชุมชนคิดและตัดสินใจเองไม่ได้ ชุมชนเหล่านี้จึงมองย้อนกลับมาดูที่ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีอยู่และกลับลำ หันมาพึ่งพาตนเอง โดยใช้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นสำคัญ ตั้งอยู่บนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสานกับความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ใช้ทุนของท้องถิ่นเป็นหลัก ทุนจากภายนอกมาเสริม ชุมชนแต่ละแห่งมีวิถีคิดและภูมิปัญญาเป็นของตัวเองในการเสริมสร้างกระแสเศรษฐกิจชุมชน สวัสดิการชุมชนให้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ เมื่อเงินทุนชุมชนเติบโต มีทั้งทุนภูมิปัญญา ทุนวัฒนธรรมที่เข้มแข็งก็สามารถใช้ทุนเหล่านี้มาพัฒนาชุมชนและแก้ไขปัญหาชุมชนได้

กรณีตัวอย่างที่ชุมชนไม่เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราชที่ได้นำภูมิปัญญาของชุมชนในการพึ่งตนเองด้วยแนวทางการพัฒนาทางเลือกเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งผลแห่งความสำเร็จที่ได้

เป็นที่ยอมรับในประเทศและนานาชาติ โดยมูลนิธิรางวัลรามอน แมกไซไซ ได้ประกาศยกย่อง นายประยงค์ วรรณรงค์ ซึ่งเป็นผู้นำชุมชนตำบลไม้เรียง ให้เป็นผู้รับรางวัลแมกไซไซสาขาผู้นำชุมชนในปี พ.ศ.2547 และไม้เรียงก็เป็นที่รู้จักในฐานะชุมชนแห่งการพึ่งตนเองไปพร้อมกัน

ไม้เรียงเป็นชุมชนที่เคยถูกทำลายด้วยมหาวาตภัยแหลมตะลุมพุกเมื่อปี พ.ศ.2505 ตามด้วย สิบกว่าปีแห่งความวุ่นวายเรื่องแร่ที่เขาศูนย์ที่บรรดาผู้คนหลังไหลไปชุดสมบัติ หวังความร่ำรวย อันเป็นผลทำให้สิ่งแวดล้อมเสียหายอย่างรุนแรง แต่ไม้เรียงก็กลับพลิกฟื้นสถานการณ์ด้วยทุนทางปัญญา ตั้งแต่ต้นปี พ.ศ.2520 เริ่มจากการแก้ปัญหายางพารา โดยการระดมทุนของชาวบ้านในชุมชนสร้าง โรงงานแปรรูปยาง ดำเนินการสร้างโรงงานเอง บริหารจัดการเอง ใช้วัตถุดิบในท้องถิ่น ทำในขนาดที่พอดีกับไม้เรียง พอดีกับทรัพยากรและผลผลิตของตัวเอง ชีตความสามารถในการบริหารจัดการ ถึงแม้ โรงงานแปรรูปยางพาราจะอยู่ได้หลายปี ชุมชนก็พบว่าไม่ใช่แนวทางการแก้ไขปัญหาที่ถาวรยั่งยืน การแก้ปัญหายางพาราต้องแก้อย่างมียุทธศาสตร์ ซึ่งเป็นที่มาของแผนแม่บทยางพาราไทย ที่มาจากการ ร่วมกันยกร่างแผนของชาวชุมชนไม้เรียง ร่วมกันกับผู้นำชาวสวนยางพาราในนครศรีธรรมราช หากจะ กล่าวว่าการที่ยางพาราในระยะหลังราคาสูงขึ้นถึง 70-80 บาท ส่วนหนึ่งเกิดจากภูมิปัญญาของชาว ชุมชนไม้เรียง ที่ได้ค้นหาแนวทางเพื่อแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของตนเองก็ไม่น่าจะผิด ไปจากความเป็นจริง

นอกจากยุทธศาสตร์ยางพารา ชุมชนไม้เรียงเห็นว่าการแก้ปัญหาวบ้านจำเป็นต้องทำอย่าง มีแบบแผนด้วยยุทธศาสตร์ที่ชุมชนเป็นคนคิดเอง การพัฒนาต้องทำแบบบูรณาการทำให้ตอบสนอง ชีวิตของชุมชนเรียกว่า “แผนแม่บทชุมชน” และเรียกวิธีการทำแผนแม่บทชุมชนนี้ว่า “การประชา วิจัย” หรือ “การวิจัยของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชน” (People Research Development : PR&D) การจัดทำแผนแม่บทชุมชนจะนำไปสู่การพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน และ จัดระเบียบชีวิตและเศรษฐกิจศาสตร์ของชุมชน ลดการพึ่งพาผลผลิตจากภายนอก จัดระบบการผลิต การบริโภค การตลาด การแปรรูป เป็นต้น การจัดกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ เหล่านี้ คือการ ประกอบการของชุมชนที่เรียกว่า “วิสาหกิจชุมชน”

วิสาหกิจชุมชนมีองค์ประกอบสำคัญหลายประการ คือชุมชนเป็นเจ้าของและดำเนินการ ผลผลิตมาจากกระบวนการในชุมชน การริเริ่มสร้างสรรค์โดยชุมชน ทำให้เกิดนวัตกรรม โดยใช้ฐาน ทางภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับภูมิปัญญาสากล มีการดำเนินการแบบบูรณาการเชื่อมโยงกิจกรรม ต่าง ๆ เพื่อเป็นชุมชนเกื้อกูลกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันเป็นหัวใจ และการพึ่งตนเองเป็นเป้าหมายสูงสุด (เสรี พงศ์พิศ, 2548 : 22-23) ปัจจุบันแผนแม่บทชุมชนไม้เรียงมีการประกอบต่าง ๆ หรือวิสาหกิจ ชุมชนมากกว่า 50 รายการ ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้และการจัดการชีวิตของตนเองอย่างมีแบบแผน มีทุก เรื่องตั้งแต่ผลิตข้าวปลาอาหาร พืชผัก ยาสมุนไพร ของใช้ในครัวเรือน สุขภาพ กองทุน การจัดการ ทรัพยากรต่าง ๆ

ตัวอย่างของชุมชนพึ่งตนเองของชุมชนไม้เรียง เป็นตัวอย่างต้นแบบของการพัฒนาแบบมีแผน มีแนวทางที่เป็นไปได้ตามศักยภาพของชุมชน ซึ่งตั้งอยู่บนฐานของข้อมูลความรู้และภูมิปัญญา โดยมูลนิธิรางวัลแมกไซไซ บันทึกไว้ในการประกาศเกียรติคุณ ประยงค์ รมรงค์ว่า เป็นผู้ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นเพื่อการพึ่งตนเอง ซึ่งผู้นำรางวัลแมกไซไซกล่าวว่า ...วันนี้พันธุการพัฒนาที่คิดว่า เห็นว่า เข้าใจว่า รู้สึกว่า วันนี้ต้องใช้ความรู้และต้องเป็นความรู้ที่นำไปสู่การปฏิบัติได้ จนเกิดปัญหาการพัฒนาจึงจะเกิด...

ระดับ และ ขั้นตอนการ พัฒนา	เศรษฐกิจชุมชน		ลักษณะ การจัดการ
	พึ่งตนเอง พอเพียง	ก้าวหน้า	
ครอบครัว	-ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ -สมุนไพร ไม้กินใช้เอง -หมักน้ำปลากินเอง -ทำยาสระผมใช้เอง	- เกษตรผสมผสาน - พืชสัตว์เศรษฐกิจ - อุตสาหกรรมในครัวเรือน ฝีมือ - นวด สมุนไพร คุณลักษณะภาพ - ท้องเที่ยว โฮมสเตย์	ลดรายจ่าย เพิ่ม รายได้ ออม ดูแลสุขภาพ ชีวิต
ชุมชน และ เครือข่าย	- โรงงานน้ำปลา - โรงสีข้าวชุมชน - โรงงานปุ๋ยชีวภาพ - โรงงานอาหารสัตว์ - กลุ่มออมทรัพย์	- โรงงานแปรรูปยาง แป้งขนมจีน - โรงสีข้าวชาวนา ข้าวอินทรีย์ - โรงงานอาหารสัตว์ ปุ๋ยชีวภาพ - ท้องเที่ยวเนค โฮม-ลองสเตย์ - นวด สมุนไพร ผลิตภัณฑ์สุขภาพ - ธนาคารชุมชน (ระดับเครือข่าย)	ระบบวิสาหกิจชุมชน ระบบออม-ทุน ระบบสวัสดิการ ระบบสุขภาพชุมชน ระบบสิ่งแวดล้อม

ข้อมูล - ความรู้ - แผนแม่บทชุมชน

ภาพที่ 7.1 ระบบเศรษฐกิจชุมชน

ที่มา : เสรี พงศ์พิศ (2548 : 79)

มีอีกกรณีตัวอย่างหนึ่งที่จะฉายภาพให้เห็นว่า การใช้ภูมิปัญญาในการพัฒนาด้วยการพึ่งตนเองของชุมชนนั้น ก็คือชุมชนบ้านน้ำหิน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่านที่ได้ทำแผนแม่บทชุมชน มีข้อมูลทรัพยากร ทุน สถานภาพรายรับรายจ่าย หนี้สิน ความรู้ ภูมิปัญญา ปัญหาและความต้องการ ได้ค้นหาทุนชุมชนและโอกาสของชุมชน จึงวางแผนชีวิตใหม่เริ่มจากการระดมทุนจากชาวบ้าน 33 ครอบครัวที่มีความพร้อมแล้วนำไปลงทุนทำโรงสีข้าวขนาดเล็ก เอาไถบ้านมาครอบครัพละ 2 ตัว มาเพื่อเลี้ยงรวมกันใกล้โรงสีข้าวเพราะมีปลายข้าว ลงทุนซื้อหมูมาเลี้ยงเพราะมีรำ มีวัตถุดิบประสงค์เอาไว้บริโภคในชุมชน ไม่ต้องซื้อหมูจากข้างนอกที่เสี่ยงต่อการปนเปื้อนของสารเคมี เลี้ยงปลา เลี้ยงวัว

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

การพัฒนาทางเลือกแนววัฒนธรรมชุมชน เป็นแนวคิดที่เน้นระบบคุณค่าและจิตใจมากกว่า วัตถุอันเป็นแนวทางการพัฒนาที่ได้รับอิทธิพลอย่างมาก จากความเชื่อทางพุทธศาสนาและพุทธศาสนานิกายเซน แนวทางการพัฒนาทางเลือกนี้ถือได้ว่าเป็นปฏิกิริยาต่อต้านอิทธิพลจากภายนอก และต่อต้านลักษณะทุนนิยม รวมทั้งความทันสมัยตามวัฒนธรรมตะวันตก ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติและค่านิยมของชาติพันธุ์ดั้งเดิม โดยการส่งเสริมให้มีการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน ประเพณีท้องถิ่น ฯลฯ มาเป็นสื่อในการปลูกจิตสำนึกเพื่อแก้ไขปัญหาภายในชุมชน โดยอาจกระทำในรูปแบบของการระดมทุน การสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มเพื่อตั้งเป็นกองทุนช่วยเหลือกันเอง ในด้านต่าง ๆ ที่ครอบคลุมวิถีชีวิตทุกด้าน

ประเวศ วะสี (2544 : 32-33) ได้เสนอให้ใช้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในการพัฒนาเศรษฐกิจไทย สังคมที่จะเข้มแข็งและมั่นคงนั้นต้องมาจากฐานล่างที่เข้มแข็ง ถ้าพัฒนาแต่ข้างบนละเลยต่อการพัฒนาฐานล่าง ปัญหาต่าง ๆ จะซ่อนเงาะให้ข้างล่างอ่อนแอ สังคมทั้งสังคมจะถล่มลงมา สถาบันมีฐานล่างที่มีความสำคัญที่สุด ก็คือชุมชน การสร้างความเข้มแข็งและพัฒนาบนฐานรากแห่งความจริงของสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น ก็คือการเน้นชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนเป็นตัวตั้งในการพัฒนา โดยได้ให้ความเห็นไว้ว่า “การพึ่งตนเองเป็นหลักสำคัญในทางพุทธศาสนา หมายถึง ความเข้มแข็ง ความยั่งยืน ความเป็นอิสระ การมีภูมิคุ้มกัน เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเองโดยคำนึงถึงพื้นฐานของตนเอง พื้นฐานของสังคม คือวัฒนธรรม วัฒนธรรมของประเทศใดก็เป็นจุดแข็งของประเทศนั้น วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เศรษฐกิจวัฒนธรรมจึงเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานความมั่นคงของตนเอง เป็นเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงชีวิต จิตใจ สังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างได้ดุลยภาพ” รากฐานแนวคิดชุมชนเป็นการแสวงหาความสมดุลกับแนวคิดปัจเจกนิยมที่ถูกเน้นมาก ภายใต้ลัทธิทุนนิยมที่ผู้คนต่างมุ่งแสวงหา กอบโกย แข่งขันและไม่รับผิดชอบซึ่งกัน อันนำมาสู่ความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ในสภาวะการณ์ดังกล่าว จึงเกิดกระแสการหวนกลับมาสนใจชุมชนในประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งยังคงมีระบบชุมชนที่เข้มแข็งอยู่ เพื่อเป็นการถ่วงดุลกับภาวะปัจเจกนิยมที่นำไปสู่สังคมสู่หายนะ กระแสชุมชนในบริบทใหม่มีได้สนใจแต่ชุมชนในรูปแบบเดิมหรือเน้นย้ำแต่ชุมชนจนละเลยสิทธิปัจเจกชนดังเช่นในอดีต แต่เน้นถึงความเป็นชุมชน อันหมายถึงกระบวนการก่อรูปความสัมพันธ์ที่ยืดหยุ่นหลากหลายในบริบทใหม่ ๆ (กฤษณา บุญชัย, 2541 : 13)

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทยมีต้นกำเนิดมาจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่ไปเรียนรู้ร่วมกันกับชาวบ้านในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาแล้วค้นพบว่า การพัฒนากระแสหลักได้สร้างปัญหา สร้างภาวะความยากจนให้เกิดขึ้นกับคนชนบท อันเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างจากการถูกเก็บกดปิดกั้น มิให้ดำเนินวิถีชีวิตด้วยวัฒนธรรมของตนเอง โดยถูกรอบงำทางวัฒนธรรมจากการพัฒนากระแสหลัก ความล้มเหลวในการทำเกษตรพาณิชย์ โดยการสนับสนุนจากรัฐที่ถูกผนวกเข้ากับ

กลไกตลาด โดยไม่มีอำนาจต่อรองและขาดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรของรัฐและสังคม ซึ่ง ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้สร้างภาวะยากจนหรือด้อยพัฒนาให้แก่ประชาชน ภาวะการณดังกล่าวทำให้องค์กรพัฒนาเอกชนร่วมกับชาวบ้านพยายามแสวงหาแนวทางพัฒนาในทิศทางใหม่เพื่อตอบสนองและแก้ไขปัญหาให้กับชาวบ้าน ซึ่งได้ค้นพบว่าในสังคมชนบทวัฒนธรรมในการแก้ปัญหาและจัดการพัฒนามีพลังนั้น คือความเป็นชุมชนหรือศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาตนเอง ทั้งในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (นงา คงเศรษฐกุล, 2549 : 49)

ปรัชญาหรือแนวคิดสำคัญของวัฒนธรรมชุมชน คือประชาชนในชุมชนมีศักยภาพที่จะพัฒนาสิ่งเลวร้ายในชุมชนมาจากอิทธิพลและวัฒนธรรมจากภายนอก การต่อสู้กับอิทธิพลดังกล่าวต้องเริ่มจากภายใน เนื่องจากวัฒนธรรมดั้งเดิมสูงกว่าวัฒนธรรมจากภายนอก การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนเริ่มต้นโดยการศึกษาคุณค่าดั้งเดิมและผลของโลกภายนอกที่มีต่อสังคมหมู่บ้าน โดยผ่านกระบวนการปลูกจิตสำนึก ชาวบ้านจะถูกกระตุ้นให้ต่อสู้กับการค้าและพฤติกรรมแบบปัจเจกชนอันจะนำไปสู่การพึ่งตนเอง มีความเชื่อมั่นในศักยภาพ ภูมิปัญญาของตนเอง ประชาชนเป็นเจ้าของวัฒนธรรม จากการสั่งสมองค์ความรู้ไว้หลายชั่วอายุคน มีการเรียนรู้ประสบการณ์จากปราชญ์สังคมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม บางอย่างบอกต่อได้ บางอย่างบอกไม่ได้ อธิบายไม่เป็น แต่รู้ด้วยจิตสำนึกว่าจะต้องทำอะไรอย่างไร เช่น เวลาปลูกบ้านนอนหันหัวทางใต้ ตะวันออกอยู่ขวามือ เป็นต้น สรุปลแล้วชาวบ้านไม่ได้โง่ ชาวบ้านมักจะตัดสินใจได้ดี ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสไว้ว่า ...ก็ประชาชนนั้นแหละ เขามีความรู้ เขาทำงานมาหลายชั่วอายุคนแล้ว เขากันอย่างดี เขามีความเฉลียวฉลาด รู้ว่าตรงไหนควรทำกรรม เขารู้ว่าที่ไหนควรเก็บรักษาไว้... (สุเมธ ตันติเวชกุล, 2536 : 15)

จากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนดังกล่าวถ้าเป็นความจริงว่า ความทุกข์ยากทำให้เกิดปัญญา ชาวบ้านที่ดิ้นรนเพื่อการดำรงชีวิต ชาวบ้านในชุมชนที่ไม่ย่อท้อต่อชะตากรรม ได้นำเอาภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมมาแต่อดีตแล้วปรับประยุกต์ใช้กับเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่ได้เป็นอย่างดีสามารถหลุดพ้นจากพันธนาการแห่งความยากจนได้ ดังกรณีตัวอย่างต่อไปนี้ (เอกวิทย์ ณ ถกลาง, 2542 : 122-125)

ชุมชนวัดสามัคคี บ้านท่าสว่าง จังหวัดสุรินทร์ ที่นำโดยหลวงพ่อนาน สุทนต์โล พระภิกษุผู้ปลูกจิตสำนึกของชาวบ้านที่มีความยากจน ท้อแท้และสิ้นหวัง ให้ชาวบ้านได้เข้ามาร่วมกันพิจารณาปัญหาของแต่ละคน แต่ละครอบครัวด้วยตัวชาวบ้านเองจนชาวบ้านเหล่านั้นได้เข้าถึงความจริง เปลี่ยนใจเลิกท้อแท้ เลิกอบายมุข หันมามุมนะแก้ปัญหาด้วยการช่วยเหลือกัน เช่น การทำนาด้วยวิธีการลงนากระชับมิตร อาศัยความจริงใจ ขยันหมั่นเพียร ผลที่ได้ตามมา คือแก้ปัญหาจากข้าวที่ไม่เคยมีพอกินก็มีเหลือพอกิน ปัญหาหนี้สินก็ปลดเปลื้องได้ สามารถจัดตั้งสหกรณ์ของหมู่บ้าน มีโรงงานทอผ้าเล็ก ๆ สำหรับร่วมกันทำธุรกิจเพิ่มรายได้ มีการร่วมกันปลูกพืชผัก ผลไม้ เลี้ยงสัตว์ทำให้มีกินตลอดปี ซึ่งแกนนำแห่งความสำเร็จของชุมชนวัดสามัคคี คือพระภิกษุผู้ร่วมเคียงบ่าเคียงไหล่กับ

ชาวบ้าน ร่วมมือร่วมใจกันแก้ปัญหาจนสำเร็จ หมู่บ้านปัจจุบันนี้อยู่ดีมีสุขกลายเป็นตัวแบบของการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ในการพัฒนา

อีกกรณีตัวอย่างหนึ่งที่จังหวัดสงขลา อำเภอรัตนภูมิ นายปิยะพรน หมัดหลีผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นปราชญ์ทางด้านเกษตรธาตุสี่ ปิยะพรนเป็นชาวสวนยางและสวนผลไม้ มีความรู้เรื่องสมุนไพรเบื้องต้นได้รับถ่ายทอดความรู้ด้านภูมิปัญญาจากผู้เป็นพ่อ ทดลองปลูกผลไม้สามชนิดในหลุมเดียวกัน เพราะสังเกตว่าทุเรียน มังคุด ลางสาด สามอย่างนี้ธาตุต่างกัน ทุเรียนธาตุไฟ มังคุดธาตุน้ำ ลางสาดธาตุดิน ต้องการอาหารคนละอย่าง ต้องการแสงแดดไม่เท่ากัน ระดับความสูงต่ำไม่เท่ากัน เมื่อจับมาปลูกอยู่รวมกัน ผลไม้ทั้งหมดไม่แย่งอากาศกัน ทุเรียนอยู่สูงรับแสงแดด มังคุดอยู่ต่ำเพราะไม่ชอบแสงแดดมาก ลางสาดอยู่กลางชอบแดดไม่จัด ใบของพืชแต่ละอย่างเมื่อร่วงหล่นสู่พื้นดินจะคลุกเคล้าเป็นปุ๋ยธรรมชาติ ซึ่งส่งผลสะท้อนกลับไปยังพืชสร้างความเจริญเติบโต ให้ผลงามดี ไม่ต้องเปลืองเงินใส่ปุ๋ย ปิยะพรนใช้เวลาทดลองและสังเกตมานานถึง 22 ปี จนได้แนวทางของเกษตรธาตุสี่ ซึ่งหลักการของเกษตรธาตุสี่ดังกล่าวสอดคล้องกับหลักการพึ่งพากันในระบบนิเวศอันเป็นความรู้สากล ภูมิปัญญาของท่านได้รับความสนใจมีคนไปเรียนรู้กันอย่างไม่ขาดสาย

นอกจากนี้ภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรมชุมชนยังได้นำมาใช้ในการพัฒนาโดยผู้นำความคิดหรือปราชญ์ชาวบ้านอีกมากมาย อาทิ นายผาย สร้อยสระกลางหรือพ่อผาย ผู้นำการจัดงานประเพณีทำบุญทอดผ้าป่าข้าวเปลือกที่พื้นฟูมาจากงานบุญประทัยข้าว ตามแนวทางฮีตสิบสองของอีสาน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “บุญกุ่มข้าวใหญ่” อันเป็นกระบวนการผลิตข้าทางวัฒนธรรม พระครูมานัส นทีพิทักษ์ เจ้าอาวาสวัดโพธาราม อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ผู้นำในการจัดพิธีสืบชะตาแม่น้ำและบวชต้นไม้ เพื่อการอนุรักษ์ป่าและแม่น้ำให้คงอยู่ตลอดไป พระครูสุธรรมนาถ เจ้าอาวาสวัดปลักไม้ลาย อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ผู้นำในการอนุรักษ์พื้นที่บริเวณวัดให้เป็นป่าสมุนไพรของชุมชนและนางบุญสวย ลวดอุโป แห่งจังหวัดขอนแก่น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจากการเลี้ยงไหมเหลือทิ้งและปลูกหม่อนพื้นบ้านไปสู่การเลี้ยงไหมขาว ซึ่งให้ระยะเวลาการผลิตที่สั้นกว่าแต่ให้รายได้ดีกว่า เป็นต้น

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นแนวคิดที่เด่นมากในบรรดาการพัฒนาทางเลือก เจ็อนไขที่สำคัญคือมีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นกลับมาใช้ใหม่ในสังคมไทย ซึ่งข้อสรุปที่สำคัญของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนคือ การแก้ปัญหาวิกฤติการณ์ทางสังคมของไทยต้องมีวิธีคิดและมีโลกทัศน์แบบใหม่ โดยมองว่าสรรพสิ่งทุกอย่างเป็นธรรมชาติและทุกสิ่งทุกอย่าง จักรวาล พืชพรรณไม้ สัตว์ มนุษย์ สังคม ทุกสิ่งในชุมชนล้วนแล้วแต่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันและเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2542 : 36)

แนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์

วิธีการพัฒนาที่เป็นไปตามเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก คือศาสตร์ที่ว่าด้วยกิจกรรมทางเศรษฐกิจอันประกอบด้วย การผลิต การกระจายผลผลิตและการบริโภค โดยมีเป้าหมายสุดท้าย คือ เพื่อที่จะสร้างความพึงพอใจสูงสุดภายใต้ความจำกัดของทรัพยากรและเพื่อให้สังคมบรรลุซึ่งสวัสดิการทางสังคมที่สูงสุดภายใต้เงื่อนไขเดียวกัน อุตสาหกรรมนิยมจึงเป็นวิถีทางที่เชื่อว่าการสะสมทุน สะสมกำไร ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีที่ขยายตัวไม่หยุดยั้งจะเป็นวิถีให้ผู้คนมีชีวิตที่ดีขึ้น แต่ต่อมาได้มีเศรษฐศาสตร์อีกกระแสหนึ่งที่เป็นปฏิริยาต่อแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก คือแนวคิดเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธที่มีรากฐานทางความคิดและปรัชญาเป็นคู่ตรงกันข้ามของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งมีความแตกต่างตรงรากฐานที่ว่าเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ คือความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์

ตามแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะเริ่มจากการอธิบายว่า มนุษย์เป็นสัตว์เศรษฐกิจ (Economic Man) มนุษย์มีเหตุผล (Rational) และมนุษย์พยายามแสวงหาความพึงพอใจขั้นสูงสุด (Maximize Utility) ในขณะที่พุทธธรรมอธิบายว่า มนุษย์เกิดมาพร้อมกับความไม่รู้หรืออวิชา (Ignorance) แต่มนุษย์สามารถที่จะหลุดพ้นจากสิ่งนี้ได้ด้วยการสั่งสมภูมิปัญญา (Wisdom) (นันทนียกมลศิริพิชัยพร, 2549 : 238) ซึ่งถ้าย้อนกลับไปดูที่มาของวิกฤติเศรษฐกิจดังกล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ชัดว่าสิ่งที่เกิดขึ้นมาทั้งหมดเป็นผลพวงมาจากความโลภและความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ ซึ่งตามแนวคิดเศรษฐกิจกระแสหลักแล้วการที่บุคคลจะคำนึงถึงผลประโยชน์มากที่สุดของตนนั้น เป็นเรื่องที่ไม่เข้าใจได้ และมีความเป็นเหตุเป็นผล เพราะโดยธรรมชาติทุกคนมีความปรารถนาที่เหมือนกัน คือการแสวงหาความพึงพอใจ ซึ่งบางครั้งกระบวนการแสวงหาความสุขหรือความพึงพอใจของคน ๆ หนึ่งอาจเป็นการเหยียบย่ำความทุกข์ให้แก่อีกคนหนึ่งหรือสัตว์อื่น ๆ ก็ได้ เช่น การแสวงหาความพึงพอใจด้วยการล่าสัตว์ที่เป็นการทำร้ายสัตว์หรือเป็นการแสวงหาความสุขให้แก่ตนเองแล้วเป็นทุกข์ในภายหลัง เช่น การเล่นเกมพนัน การเสพยาเสพติดของมีนเมาต่าง ๆ เป็นต้น

ในทางพระพุทธศาสนาตระหนักว่าความสุขและความทุกข์มีความต่อเนื่องกัน เมื่อกำจัดความทุกข์ไปได้ก็จะมีสุขมากขึ้น พุทธธรรมนี้ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการแสวงหาความสุขแต่จะกล่าวถึงวิธีการดับทุกข์แทน กล่าวคือเมื่อทำการลดความโลภ ความโกรธและความหลงลงไปได้ ชีวิตก็จะมีสุขมากขึ้นและเป็นความสุขที่แท้จริง เหตุผลที่ในทางพุทธศาสนาเชื่อว่าการลดกิเลสทั้งหลายจะช่วยให้พ้นทุกข์ได้ เนื่องจากความเป็นอนิจจัง ไม่มีสิ่งใดในโลกนี้ที่มีความจีรังยั่งยืน ความไม่แน่นอนจึงเป็นสิ่งแน่นอนที่สุด แม้แต่ตัวของเราเองยังเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาและเมื่อถึงที่สุดแล้วตัวตนจริง ๆ ก็จะไม่มี จะมีอยู่ก็เพียงการรวมกันเป็นกลุ่มก้อนของชั้นห้าเท่านั้นเอง ดังนั้นการบริโภคเพื่อตอบสนองความต้องการหรือความปรารถนาจึงเป็นเพียงภพมายาที่ทำให้มนุษย์หลงยึดติดในตัวตน

มากขึ้นและมีความต้องการในวัตถุอย่างไม่อึดและไม่เพียงพอ (Puntasen, Apichai, 2003 : 137-140)

ด้วยรากฐานที่แตกต่างกันนี้ทำให้ท่าต่อการบริโภคสรรพสิ่งแตกต่างกัน หัวใจของพุทธเศรษฐศาสตร์อยู่ที่การบริโภคที่ตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานเท่านั้น มิใช่การตอบสนองความต้องการ (Demand) การบริโภคระดับของการยังชีพจึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ ส่วนการบริโภคอย่างฟุ้งเฟ้อและเกินความจำเป็นอย่างไม่เข้าถึงสัจธรรมที่แท้จริงนั้นมีแต่จะทำให้ชีวิตและธรรมชาติพังทลาย

ดังกล่าวแล้วในเบื้องต้นจึงทำให้มองเห็นว่าปรัชญาของเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธมีความแตกต่างจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เศรษฐกิจของชาวพุทธ คือเศรษฐศาสตร์ของความรักที่เป็นความรักเพื่อนมนุษย์ รักเพื่อสังคมเดียวกัน สอนให้ไม่ยึดติดยึดมั่นในวัตถุ ในระดับปัจเจกชนสอนให้ประหยัดเพื่ออนาคต ไม่ส่งเสริมให้มีการสะสมทรัพย์สมบัติมากเกินไปเกินความจำเป็น ส่วนในระดับสังคมหมายความว่า สิ่งที่เราไม่ต้องการหรือครอบครองนั้นต้องกระจายไปยังกลุ่มต่าง ๆ ของสังคมผู้ยากไร้ ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ วิถีแบบพุทธจึงแตกต่างจากวิถีชีวิตแบบอุตสาหกรรมนิยมโดยสิ้นเชิง ซึ่งสามารถเปรียบเทียบได้ดังตารางที่ 7.1

วิถีชีวิตแบบพุทธ	วิถีชีวิตแบบอุตสาหกรรมนิยม
1. ไม่ลุ่มหลงวัตถุ	1. แสวงหาวัตถุไม่มีที่สิ้นสุด
2. สนองความต้องการขั้นพื้นฐาน	2. ปลุกปั่นความต้องการ
3. บริโภคอย่างมีเหตุผล	3. บริโภคไร้ขอบเขต
4. ไม่สะสมส่วนเกิน	4. เน้นการสะสมส่วนเกิน
5. ทำงานเพื่อสังคมและร่วมมือกัน	5. ทำงานเพื่อตนเองและแข่งขันกัน
6. อหิงสธรรม	6. รุนแรงและทำลายล้าง
7. อยู่ร่วมกับธรรมชาติ	7. พิชิตและขูดรีดธรรมชาติ
8. ให้ทาน	8. เอารอดเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์
9. อิศรเสรี	9. ครอบงำ
10. เสมอภาค	10. แบ่งแยกชนชั้น
11. เศรษฐศาสตร์แห่งความรัก	11. เศรษฐศาสตร์แห่งอำนาจนิยม

ตารางที่ 7.1 เปรียบเทียบวิถีชีวิตแบบพุทธและวิถีชีวิตแบบอุตสาหกรรมนิยม

ที่มา : ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ (2543 : 339)

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2542 : 116) ได้กล่าวถึงเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธว่า มีข้อสรุปที่สำคัญ 5 ประการ ดังนี้

1. ความสุข มิได้ขึ้นอยู่กับการบริโภคด้านวัตถุ แต่ขึ้นอยู่กับทำให้บริการหรือการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ เพื่อความสุขของเพื่อนมนุษย์

2. การบริโภค ย่อมมีขอบเขตอย่างแน่นอน การประกอบเศรษฐกิจมิใช่เพื่อแสวงหากำไรสูงสุด แต่ประกอบเศรษฐกิจเพื่อรักษาระดับความเป็นอยู่ให้อยู่ในทางสายกลาง คือให้อยู่ในระดับที่พอดี

3. การบริโภคมีจำกัด เมื่ออยู่ในทางสายกลาง ความจำเป็นที่จะต้องแสวงหารายได้ให้มากย่อมหมดไป ทรัพยากรต่าง ๆ กระจายไปทั่วสังคม ความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ ลดน้อยลง สังคมเป็นไปด้วยความสมานฉันท์

4. การผลิต ไม่จำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีระดับสูง เนื่องจากการบริโภคที่มีลักษณะจำกัดเรียบง่าย เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธเป็นการผลิตในระดับท้องถิ่น โดยคนท้องถิ่น ด้วยทรัพยากรท้องถิ่นและแลกเปลี่ยนกับหมู่บ้านหรือชุมชนที่ใกล้เคียง

5. เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ ส่งเสริมให้ผู้ผลิตรายย่อย ชาวนา ชาวไร่ ส่งเสริมทรัพยากรท้องถิ่น ความขัดแย้งระหว่างผู้อยู่ในระบบธุรกิจย่อมไม่มี ต้นทุนต่ำ ไม่ต้องขนส่งไกล ไม่ต้องโฆษณา ประชาสัมพันธ์ ระบบตลาดไม่ซับซ้อน ไม่มีการเอาเปรียบในระบบราคา ระบบตลาดและระบบการผลิต

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าพุทธเศรษฐศาสตร์มีจุดมุ่งหมาย คือต้องการสร้างเงื่อนไขให้ปัจเจกบุคคลทุกคนได้พัฒนาตนเองอย่างอิสระในท่ามกลางสังคมที่ตั้งอยู่บนหลักการของเสรีภาพ ความเสมอภาค การพึ่งพาตนเองและดุลยภาพของระบบนิเวศ เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธจึงเป็นการพัฒนาทางเลือกที่มีพื้นฐานบนความเชื่อและวิถีชีวิตไทยมาแต่เดิม โดยเฉพาะคนในชุมชนชนบทส่วนใหญ่ แต่การที่จะทำให้มีการยอมรับแนวทางนี้ได้อย่างกว้างขวางออกไปเพื่อสันติสุขของสังคมนั้น จะต้องสร้างพลังแห่งความศรัทธาและเครือข่ายที่มีความเข้มแข็ง เพราะการทวนกระแสการบริโภคนิยมและเศรษฐกิจทุนนิยมที่ยังรุนแรงอยู่ในปัจจุบันเป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลาและพลังของประชาชนเป็นอย่างยิ่ง

แนวคิดการพัฒนาแนวนิเวศ

ท่ามกลางกระแสการทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความรุนแรงเพิ่มขึ้นวิกฤตการณ์ทางนิเวศและสิ่งแวดล้อมก็มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว อาทิ ภาวะโลกร้อน แผ่นดินไหว พายุพัดถล่ม เป็นต้น ตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา ได้มีนักคิดและกลุ่มนักเคลื่อนไหวสังคมนานาชาติในยุโรปตะวันตกและสหรัฐอเมริกา พยายามที่จะแสวงหาทิศทางใหม่ ๆ ของการสร้างชุมชนสังคมที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ พร้อมกับการส่งเสริมให้ใช้แรงงานและ

เทคโนโลยีที่เหมาะสม โดยมีการปฏิเสธรูปแบบจำลองการพัฒนาแนวตะวันตกอย่างสิ้นเชิง นักนิเวศนิยมมีความเห็นว่า ระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและการทหารสมัยใหม่ ต้องอาศัยพึ่งพาเทคโนโลยี สลับซับซ้อนและองค์กรที่ใหญ่โต การพัฒนาแนวคิดนิเวศจะเน้นการพึ่งพาตัวเองในทุกด้านจนไปถึง การป้องกันประเทศ รวมถึงการใช้เทคโนโลยีและระบบการจัดการต่าง ๆ ที่ไม่เน้นทำลายหรือส่งเสริม ความรุนแรง

นักนิเวศวิทยาเห็นว่าแบบจำลองที่มีอยู่จะเน้นระบบราชการแบบรวมศูนย์ใหญ่โตและเน้น ธุรกิจขนาดใหญ่ แต่แบบจำลองแนวนิเวศจะเน้นการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นและการสร้างระบบ การผลิตแบบพึ่งตนเองขนาดเล็ก เศรษฐศาสตร์ที่พึงปรารถนาควรจะเป็นเศรษฐศาสตร์สีเขียว (Green Economics) ซึ่งไม่ส่งเสริมการขยายตัว การผลิตจะต้องมีความสมดุลกับประสิทธิภาพทางนิเวศ แนวคิดใหม่นี้เรียกว่า “การพัฒนาแนวนิเวศ” (Eco-Development) การพัฒนาเศรษฐกิจจะต้อง สอดคล้องกับกฎของนิเวศ ดังนั้นการพัฒนาชุมชนสังคมแนวนิเวศจะครอบคลุมไปทั่วโลกทั้งชีวิตของ ผู้คนไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิตหรือค่านิยมก็ตาม

ความแตกต่างของวิถีชีวิตปัจจุบันกับวิถีชีวิตแนวนิเวศ คือวิถีชีวิตปัจจุบันให้ค่านิยมสูงแก่การ ทำงานที่ไม่ใช้แรงงานเน้นความสะดวกสบาย เป็นวิถีชีวิตที่รวมศูนย์ในครอบครัวให้ความสำคัญแก่ สถาบันครอบครัวเท่านั้น โดยเน้นเรื่องความมั่นคง ในขณะที่สังคมสีเขียวนิยมการทำงานที่ใช้แรงงาน การใช้แรงงานอย่างเข้มข้นจะทำให้การรุกรานสิ่งแวดล้อมลดน้อยลง วิถีชีวิตของสังคมสีเขียวต้อง ใกล้เคียงกับธรรมชาติไม่เน้นครอบครัว ให้ความสำคัญกับชุมชนเป็นหลักในการดำเนินชีวิต (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 242) สิ่งสำคัญของการพัฒนาแนวนิเวศ คือการมุ่งเน้นการเปลี่ยนค่านิยมการ บริโภคที่ค่อนข้างใช้วัตถุดิบมากและปล่อยของเสียออกมามาก เป็นการส่งเสริมค่านิยมที่จะให้การบริโภค อยู่ในขอบเขตที่เหมาะสม มีระบบการผลิตที่ไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2543 : 20) ได้กล่าวถึงการพัฒนาตามแนวคิดนิเวศว่า มีหลักปรัชญา ที่สำคัญ 4 ประการ ดังนี้

1. คำนึงถึงอนาคตของสังคมและสิ่งแวดล้อมมากกว่าการคิดถึงการใช้วัตถุ เพื่อประโยชน์ เบื้องหน้า
2. ความรับผิดชอบต่อสังคม ต้องการสร้างชุมชนแบบใหม่ที่มีความเสมอภาคในการใช้ชีวิต ร่วมกัน มีความเป็นมนุษย์มากขึ้น
3. ประชาธิปไตยพื้นฐาน ปฏิเสธการรวมศูนย์และการใช้ระบบอำนาจนิยม แต่ส่งเสริมการ กระจายอำนาจอย่างเต็มที่
4. อหิงสธรรม มีแนวคิดที่ปฏิเสธการใช้ความรุนแรงทุกรูปแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงสร้าง สังคมที่รุนแรง หมายถึงโครงสร้างสังคมที่มีการกดขี่ ชูดรีด ครอบครอง ครอบงำหรือทำให้เกิดความ แปรกแยก (Alienation) ในชีวิตของมนุษย์

การพัฒนาแนวโน้ตจึงเป็นแนวทางของการผสมผสานเป้าหมายทางเศรษฐกิจ สังคมกับการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยคำนึงถึงการรักษารัฐธรรมนูญเพื่อชนรุ่นหลังในอนาคต ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวสอดคล้องกับความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนตามรายงานของสมัชชาปารีส

ถึงแม้ว่าแนวความคิดการพัฒนาแนวโน้ตหรือกรีนนิสต์ (Greenist) จะยอมรับการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนถึงอนุชนรุ่นหลังในอนาคต ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของสังคมอุดมคติสีเขียว แต่ก็ยังมีบางด้านที่แตกต่างกัน โดยกิติพัฒน์ นนทปัทมกุล (2540 : 80-81 ได้อธิบายไว้ ดังนี้

1. การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการเน้นการใช้ทรัพยากรอย่างระมัดระวังอย่างยั่งยืนและระมัดระวังมิให้การพัฒนาก่อผลกระทบต่อด้านมลภาวะสิ่งแวดล้อม การใช้ทรัพยากรต้องไม่ใช้ในอัตราที่เร็วเกินไปหรือเร็วจนทรัพยากรใหม่กำเนิดขึ้นมาทดแทนไม่ทันกับการใช้ให้หมดไป การสร้างมลภาวะต้องอยู่ในระดับต่ำสุดไม่ให้เกิดมลภาวะที่สิ่งแวดล้อมจะรับไหวได้

2. ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการปฏิเสธอัตราการพัฒนาและรูปแบบการผลิตเพื่อตอบสนองการบริโภคในปัจจุบัน ประเด็นที่เป็นปัญหา คือใครจะเป็นผู้กำหนดและตัดสินใจว่าควรผลิตรูปแบบใดและอัตราเร็วช้าเพียงใดจึงจะเป็นการตอบสนองความต้องการจำเป็น มิใช่ความต้องการแบบบริโภคนิยม

3. ในฐานะกระบวนการ การพัฒนาที่ยั่งยืนจำเป็นต้องเกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างกว้างขวาง เช่นเดียวกับกรีนนิสต์ต้องการเข้าถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างจริงจังในสังคมอุดมคติสีเขียว

4. การพัฒนาที่ยั่งยืนจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องครอบคลุมบริบทระดับโลกหรือระดับนานาชาติ ไม่ใช่เพียงแนวทางของชาติใดชาติหนึ่งเท่านั้น ต้องมีมาตรการระดับโลกที่จะกระจายทรัพยากรและความมั่งคั่งจากประเทศร่ำรวยไปสู่ประเทศที่ยากไร้ มิฉะนั้นแล้วประเทศยากจนก็มีเหตุผลที่ต้องการรุกรานธรรมชาติ เพื่อนำมาผลิตอาหารและตอบสนองความจำเป็นของคนยากจนในประเทศ วงจรการรุกรานธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็จะยังคงมีต่อไป การพัฒนาที่ยั่งยืนก็ยากที่จะเป็นจริงได้

โดยสรุปแนวความคิดการพัฒนาแนวโน้ตหรือกรีนนิสต์ (Greenist) เห็นว่าสังคมในอุดมคติเป็นสังคมสีเขียวที่ให้ความสำคัญสูงสุดกับชีวภาพและนิเวศวิทยา แนวคิดนี้ไม่ถือว่ามนุษย์มีอภิสิทธิ์เหนือสิ่งแวดล้อมและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ และเชื่อมโยงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน ในประเด็นการจำกัดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การบริโภคอย่างประหยัด มัธยัสถ์ การเน้นความเท่าเทียมกัน การกระจายผลประโยชน์และการคำนึงถึงคนรุ่นอนาคตข้างหน้า

ในขณะที่สังคมอุตสาหกรรมมีเครื่องชี้วัดความสำเร็จหรือความล้มเหลวด้วยความมั่งคั่งและขนาดของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ ซึ่งเป็นการมองว่าเศรษฐกิจที่เติบโตเป็นจุดสำเร็จสุดยอดของสวัสดิการ ในส่วนเครื่องชี้วัดทางสังคม รัฐบาลส่วนใหญ่จะดูจากปัญหาสุขภาพอนามัย การศึกษา การว่างงาน ความยากจน อาชญากรรมและเกณฑ์ชี้วัดเศรษฐกิจอื่นๆ ซึ่งนักคิดกลุ่มกรีนนิสต์เห็นว่า

เครื่องชี้วัดเพียงเท่านั้นยังไม่เป็นการเพียงพอ ในระยะหลัง ๆ การพัฒนาตามแนวคิดนิเวศครอบคลุม ไปถึงการแสวงหาสังคัมรูปแบบใหม่ที่อยู่บนพื้นฐานของความสอดคล้องระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การพึ่งตนเอง การสนองตอบความต้องการขั้นพื้นฐาน เป็นหลักการสำคัญในการจัดการทางสังคม เช่น ข้อเสนอให้การดูแลโดยชุมชน (Community Care) เข้ามามีบทบาทแทนรัฐอย่างจริงจัง โดยรัฐสนับสนุนงบประมาณเพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถดำเนินงานบริการสังคมของตนเองได้ สังคัมรูปแบบนี้จึงเน้นการเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพมากกว่าการเจริญเติบโตด้านปริมาณ เช่น การใช้พลังงานแบบประหยัด การนำทรัพยากรกลับมาใช้ใหม่ เกษตรกรรมแบบธรรมชาติและการพัฒนาเทคโนโลยีระดับกลาง เป็นต้น

จากทั้งหมดที่กล่าวมาเบื้องต้นสามารถสรุปลักษณะที่สำคัญของการพัฒนาแนวนี้ได้ ดังนี้

1. การพัฒนาแนวนี้คือกระบวนการที่มุ่งสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ โดยเริ่มต้นจากความต้องการของผู้ยากไร้ที่สุดและผู้ที่ขาดทรัพยากรมากที่สุด
2. การพัฒนาแนวนี้ เรียกร้องให้ประชาชนมีส่วนร่วม คือมีระบบการวางแผนพัฒนาที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมผสมผสานกับการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับพื้นฐาน ประชาชนต้องกำหนดการเปลี่ยนแปลงโดยตนเอง
3. การพัฒนาแนวนี้ให้ความสำคัญสูงสุดกับประเด็นการพึ่งพาตนเอง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแรงงานท้องถิ่น ทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่นและเทคโนโลยีระดับกลาง รวมไปถึงหลักการของเกษตรธรรมชาติหรือเกษตรกรรมแนวนี้ (Eco-farming) ซึ่งใช้ทุนน้อยและมีปัจจัยการผลิตขนาดเล็ก จึงเป็นหลักการที่สอดคล้องกับแนวคิดการพึ่งตนเองในระดับพื้นฐานอย่างยิ่ง
4. การพัฒนาแนวนี้ เสนอนโยบายการดำเนินงานด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไม่ควรเน้นแต่ผลประโยชน์ของมนุษย์เพียงฝ่ายเดียว ทว่าควรคำนึงถึงนิเวศวิทยาโดยรวม (Eco-Centrism) สิ่งแวดล้อมควรถือเสมือนบ้านที่มนุษย์ชาติได้พักพิง ไม่ใช่แหล่งทรัพยากรที่มุ่งคั่งที่มนุษย์ดักดวงแต่ผลประโยชน์ (กิติพัฒน์ นนทปัทมดูล, 2540 : 77)
5. การพัฒนาแนวนี้ เรียกร้องให้ลดการแข่งขันการบริโภค ความยากจนในประเทศโลกที่สามต้องขจัดให้หมดไป กระจายความมั่งคั่งออกไปอย่างกว้างขวาง เพื่อสิ่งแวดล้อมจะปลอดภัยมากขึ้น (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 244)

จะเห็นได้ว่าการพัฒนาแนวนี้ไม่เห็นด้วยกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลักของการพัฒนาที่มองระบบนิเวศเป็นทรัพยากรที่มนุษย์สามารถเข้าไปจัดการและจัดสรรเพื่อใช้ประโยชน์ มนุษย์ควรอยู่กับธรรมชาติอย่างถ่อมตน เพื่อรักษาสมดุลของธรรมชาติ ความพออยู่พอกินในชุมชนเป็นเป้าหมายของการพัฒนามากกว่าตัวเลขการเติบโตทางเศรษฐกิจระดับชาติ

สรุป

แนวคิดการพัฒนาทางเลือกที่ได้ถูกนำไปใช้ปฏิบัติมีหลายแนวคิดทั้งแนวคิดตะวันออกและตะวันตก ได้แก่ แนวคิดการพึ่งพาตนเองของมหาตมะ คานธี แนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดการพัฒนาแนวนิเวศ ซึ่งบุคคล กลุ่ม ชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ ในประเทศไทยได้เลือกนำไปปฏิบัติ มีกรณีศึกษาที่บ่งชี้ถึงความสำเร็จและนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน สำหรับการพัฒนาของประเทศไทยตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 เป็นต้นมาได้นำแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นการพัฒนาทางเลือกแนวทางหนึ่งมาเป็นปรัชญานำทางการพัฒนาประเทศ

กระบวนการพัฒนานับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1960 มาจนถึงปัจจุบันสามารถแบ่งออกได้เป็นสามยุคใหญ่ ๆ ตามลักษณะของกระบวนการได้แก่ กระบวนการพัฒนากระแสหลักที่เน้นการพัฒนาประเทศให้มีความทันสมัยตามแบบตะวันตก กระบวนการพัฒนาแบบพึ่งพา เป็นกระบวนการที่โต้แย้งกระบวนการพัฒนากระแสหลักและกระบวนการพัฒนาทางเลือกที่นักคิดนักพัฒนามีความเห็นร่วมกันว่า ประสบการณ์เดิมที่ผ่านมาของการพัฒนานั้นได้ยึดตัวแบบการพัฒนาที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกไม่มีความยั่งยืน ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายไม่มีทางที่จะหลุดพ้นจากการถูกกำหนดให้อยู่ในภาวะด้อยพัฒนาไปได้ จึงได้มีการเรียกร้องให้ประเทศโลกที่สามมุ่งแสวงหาแนวคิดแนวทางสร้างสรรค์วิถีชีวิตที่พึ่งพาตนเองเป็นต้นแบบของตัวเอง รวมทั้งได้นำเสนอทัศนะใหม่ว่าการพัฒนาไม่จำเป็นต้องมีเพียงกระบวนการเดียวที่ใช้กันอย่างเป็นสากลทั่วโลก โดยในแต่ละแห่งอาจจะมีกระบวนการที่เฉพาะและเหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของตนเอง

กระบวนการพัฒนาทางเลือกมีจุดเด่นที่สำคัญ คือการเน้นให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เพื่อสร้างสรรค์คุณภาพชีวิตที่ดีของคนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มคนที่เสียเปรียบและด้อยโอกาสในสังคม รวมทั้งเรียกร้องให้มีการแสวงหาแนวทางใหม่ของการพัฒนาที่มุ่งเน้นไปที่ปัจเจกภายใน ด้วยการสร้างสรรค์สังคมให้สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นของตนเอง โดยอาศัยภูมิปัญญาและทรัพยากรในท้องถิ่น ให้ความสำคัญกับภาคประชาชน การมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนในกระบวนการตัดสินใจที่จะมีผลกระทบต่อตนเองโดยตรง ตลอดจนการตระหนักถึงความสำคัญของสภาพแวดล้อมไม่ทำลายสภาพแวดล้อมทางนิเวศด้วย